

RECENZIJOS

V. Grinaveckis, **ŽEMAIČIŲ TARMŲ ISTORIJA** (Fonetika), Vilnius, 1973, 370 p.

Vladas Grinaveckis yra iš tų tyrinėtojų, kurie mėgsta kuo dažniau rodytis su savo straipsniais spaudoje. Todėl jo „Žemaičių tarmių istorijoje“ nedaug terasime anksčiau neskelbtų faktų ir teiginių. Neskaitant grynai techninių pastabų apie transkripciją, tarminių žodžių transponavimą į bendrinę kalbą bei tarmės klasifikaciją (p. 5–11), tokiaame darbe neišvengiamos ankstesnių tarmės tyrinėjimų apžvalgos (p. 14–24) ir paviršutiniškų samprotavimų apie tarmės sąveiką su bendrine kalba ir kitomis tarmėmis (p. 24–38), knygoje iš kitur visai nežinomas tėra poskyris „Priegaidžių kilmės klausimas“ (p. 100–127) ir balsių, dvibalsių (p. 128–171) bei retesnių priebalsių (p. 284–287) inventoriai. Vis dėlto knygos pasirodymas būtų sveikintinas, net jeigu joje nerastume nė vieno visai naujo teiginio, nes tik knygoje išryškėja teorinės koncepcijos visuma, jos stipriosios ir silpnosios pusės ir tik knyga gali tvirtai įvesti tyrinėtojo faktinę medžiagą ir teorines išvadas į mokslo idėjų „apytakos ratą“. Šiuo atveju, be to, daug kam rūpėjo, kaip bus atsižvelgta į ne kartą mokslinėje spaudoje (ir ne tik spaudoje) pareikštas kritines pastabas ir žemaičių fonetikos bei fonologijos tyrinėjimus, pasirodžiusius jau po svarbiausių Grinaveckio straipsnių¹. Paga-

liau, turint galvoj didžius poslinkius kalbų kontaktų tyrinėjimo, struktūrinės dialektologijos, generatyvinės ir diachroninės fonologijos srityse tiek mūsų šalyje, tiek užsienyje, buvo galima tikėtis, kad knyga kaip dangus nuo žemės skirsis nuo ankstesnių Grinaveckio darbų.

Tokių didelių vilčių knyga, deja, nepateisina. Joje operuojama maždaug ta pačia medžiaga, kurią jau matėme atitinkamuose straipsniuose, išliko ir daugelis senųjų teiginių, net formulavimų. Teoriniai darbo pagrindai irgi nei žymiau atsinaujino, nei griežčiau išskristalizavo. Ir dabar nuosekliau nesilaukoma jokios lingvistinės mokyklos principų – dirbama, pasikliaujant savo sveika nuovoka ir iš senosios baltistinės literatūros (ypač Būgos ir Salio darbų) suvoktais ir savaip interpretuotais diachroninio tyrinėjimo ir lingvistinės rekonstrukcijos metodais. Tiesa, prattarmėje autorius deklaruoja savo tariamai neolingvistines pažiūras, bet visas darbo turinys rodo, kad jos „pasirinktos“ jau *post factum*—kaip patogiausias būdas pateisinti gausias operacijas su izofonomis ir inovacijų plitimo bangomis. Į struktūrinės kalbotyros, net tokios pripažintos jos šakos, kaip fonologija, teorinius ir praktinius atradimus visai neatsižvelgiama. Nekreipiama didesnio dėmesio nė į lituanistinius darbus, pagrįstus struktūriniais principais: pavyzdžiui, nė neminimas straipsnis „Trumpinė priegaidė?“ (Kalbotyra XV 113 tt.), skirtas knygoje specialiai nagrinėjamam klausimui, nepasinaudota beveik nė viena monografijos „Mažeikių tarmės fonologinė sistema“ (1967) išvada, netgi beveik nė vienu kitur nemintu faktu; programi-

¹ Žr. J. Kazlauskas ir Z. Zinkevičius, Kelios pastabos dėl straipsnio „Žemaičių tarmių vokalizmo susiformavimas“, — Kalbotyra X (1964) 255–260, taip pat atskiras pastabas, paskelbtas: Kalbotyra XIV (1966) 66 tt., Zinkevičius LD 37 tt. (passim), Baltistica VI (1970) 143 tt., Kalbotyra XXII (1) (1971) 84, Baltistica VIII (1972) 173 tt. ir kt.

nis Hjelmlevo straipsnis apie žemaičių ir rytinių latvių, vokalizmo evoliuciją (Scando-Slavica II 62 tt.) „Įvade“, tiesa, paminimas, bet toliau rašoma taip, tarsi to straipsnio neegzistuo­tu. Nerasi nė užuominos, kad kur pasaulyje būtų darbų iš struktūrinės dialektologijos teorijos, ar kad kas nors kvestionuotų Grinaveckio taip pamėgtą substrato teoriją. Šiokia tokia išimtis daroma Kazlauskui, bet ir tai beveik tik tada, kai kuri jo tezė primena Grinaveckio tezę. Taigi metodologiniu atžvilgiu recenzuojamoji knyga – didelis žingsnis atgal nuo tų teorinių pozicijų, į kurias mūsų diachroninę kalbotyrą išvedė Kazlausko, Mažiulio, Karaliūno ir kitų tyrinėtojų darbai.

Ryščiau nėra pasikeitus nė konkrečių tyrinėjimų kryptis nei dvasia. Į kitų pastabas ir tyrinėjimus, tiesa, knygoje atsižvelgta, bet gana savotiškai. Gerokai išmesta ne visai patikimų faktų, vietomis atsisakyta teiginių ir interpretacijų, kurias kas nors tiesiai buvo kritikavęs. Vietomis mėginama arba savąją poziciją priartinti prie oponentų pozicijos, arba, priešingai, kitų tyrinėtojų (ypač dažnai – Kazlausko) teiginius nušviesti taip, tarsi jie būtų beveik tapatūs Grinaveckio teiginiams. Vis dėlto vienu atžvilgiu knyga smarkiai skiriasi nuo ankstesnių Grinaveckio darbų: joje pagausėjo žodžių ir formų, reiškiančių modalinės logikos funktorių „galimybė“: įterptinių žodžių *gal būt, galimas daiktas, greičiausiai, matyt, turbūt*, jiems ekvivalentiškų veiksmazodžio formų ir kt. Dabar knygoje beveik nebėra originalesnių diachroninių idėjų, išreikštų apodiktinio teiginio forma. Atrodytų, kad tai iš tikrųjų nebloga savisaugos priemonė: pagal modalinės logikos apibrėžimą, $\diamond X = \sim \square \sim X$ (teiginys „X galimas“ lygus teiginiui „ne X nebūtinus“), todėl paneigti probleminį (t. y. galimybės funktorių turintį) teiginį galėsime tik tvirtai įrodę, kad būtinus priešingas teiginys. Toks stiprus reikalavimas diachroninėje kalbotyroje retai kada įvykdomas, todėl autorius gali būti ramus beveik dėl kiekvieno atskirai paimto teiginio: logikos požiūriu jie beveik nepajudinami. Bet, švelninant formulavimus, ši kartą nueita

aiškiai per toli: nepagalvota, kad iš probleminių teiginių negalima išvesti apodiktinių, – iš jų plaukia tik kiti probleminiai teiginiai, arba tiesiog – spėjimai. Sukurti tiesiog ar netiesiog verifikuojamą teoriją, kurios pagrindiniai teiginiai būtų su galimybės funkatoriumi, neįmanoma. Todėl aišku ir be smulkesnės analizės, kad svarbiausias knygos tikslas – „nustatyti daugumo fonetinių ypatybių atsiradimo priežastis, susidarymo laiką“ (p. 3) ir kt. yra nepasiektas, ir, einant autoriaus keliu, nepasiekiamas. Žinoma, galima įtarti, kad tie modaliniai žodžiai – tik savotiškos diplomatijos bei etiketo dalykas ir iki kraštutinumo formaliai utriruota mokslinio atsargumo demonstracija. Bet skaitytojas turi remtis tik knygos tekstu ir vertinti tik jį, o ne subjektyvų autoriaus užmojį.

Centrinė knygos dalis, be abejo, yra „Kirtis ir priegaidė“ (p. 39–127), nors apie vokalizmą rašoma kiek plačiau (p. 128–283). Pati trumpiausia ir fragmentiškausia yra „Konsonantizmo“ (p. 284–335) dalis.

Prozodijos nagrinėjimas, laikantis ankstesnių tyrinėjimų tradicijos, pradedamas iš karto nuo kirčio atitraukimo, taigi nuo diachronijos. Apie sinchroninę kirčio ir priegaidės sistemą beveik nieko nerašoma; nepateikiama iš pradžių ir jokių žinių apie priegaides, nors jomis visą laiką tenka remtis. Kaip ir anksčiau, skiriami penkių rūšių kirčiai, vadinami diachroniniais terminais: *pagrindinis senovinis, pagrindinis atitrauktinis, šalutinis atitrauktinis, šalutinis galinis* ir *šalutinis nukeltinis* (p. 41). Ir kirčio atitraukimo tipai šioje knygoje tradiciniai (tiksliau sakant – tokie, kaip Zinkevičiaus „Lietuvių dialektologijoje“): savo anksčiau paskelbtos originalios kirčio atitraukimo klasifikacijos (LKK IV 117 tt.) autorius yra atsisakęs.

Kirčio atitraukimo („baritonezės“) dėsingumai čia aprašomi smulkiau, negu ankstesniuose tyrinėjimuose: daugiau dėmesio skiriama įvairioms atitraukimo išimtimis ir su kirčiavimo raida susijusiems morfologiniams faktoriams. Labai įdomi ir specialaus tyrinėjimo

mo verta knygoje minima daugelio dialektologų nepastebėta visuotinio atitraukimo atmaina, kai iš ilgos galūnės kirtis pereina tik į ilgą skiemėnį (p. 42 t.). Ji, autoriaus teigimu, pastebėta poroje kaimų Šaukėnų ir Panevėžio apylinkėse. Tik gaila, kad knygoje nėra patikimesnių to reiškinių pavyzdžių: daugelis knygų minimo Levanuvkos kaimo (prie Šaukėnų) gyventojų dar visai neseniai kalbėjo nelietuviškai, o vienintelis pavyzdys iš Dūdonių (Panevėžio raj.) – *gaid's* „gaidys“ (p. 43) turi redukuotą, o ne ilgą galūnę³.

Nemaža reikšmingų pastebėjimų ir minčių yra skyrelyje „Kirčiavimo sistemos reikšmė kirčio atitraukimui“ (p. 51–61; plg. *Baltistica* IX 151 tt.), kur pirmą sykį taip išsamiai nušviečiamas kirčio atitraukimo ryšys su kirčiavimo paradigmos ypatumais ir parodoma didelė paradigmos reikšmė kirčiavimo sistemos raidai³. Tai, be abejo, stipriausia ir turiningiausia vieta visoje knygoje. Bet, kalbant apie tai, būtinai akcentuotina, kad nekaitomi ir negalūninėje morfemoje kirčiuoti žodžiai labai dažnai išlaiko galinį kirtį net visuotinio atitraukimo zonoje, plg. š. panevėžiškiųrieveksnius *daĝau* „daugiau“, *staĉau*, *suñkau* ir veiksmazodžius *dėĝo* „degiau“, *stàĉo* „stačiau“, *soñk-o* „sunkiau“ arba daugelio rytiečių būsimojo laiko trečiąjį asmenį; š. pan. *laikòs* „laikys“, *varòs* „varys“, kup. *ru.dis*, *skaitis* ir t. t. Tos išimtys (kartu su Grinaveckio pateiktais pavyzdžiais) darosi suvokiamos ir paaiškinamos,

³ Knygoje minimas dar Šukio straipsnis (LKK V 179), bet jame (bent jau nurodytoje vietoje) nei apie Dūdonių kaimą, nei apie tokį kirčio atitraukimą nekalbama.

³ Pažymėtina, kad ši idėja atrodo lyg netiesioginis pastaraisiais metais užsienio kalbotyroje gyvai diskutuojamos kaitybinių paradigmos poveikio fonetikos evoliucijai problemos atgarsis (žr., pvz., Y. Malkiel, *The Inflectional Paradigm as an Occasional Determinant of Sound Change*, – kn.: W. P. Lehmann and Y. Malkiel (eds.), *Directions for Historical Linguistics*, Austin–London, 1968, 21 tt.

tik atsisakius tradicinio nusistatymo pradinių kirčio atitraukimo impulsų ieškoti atskiro žodžio fonetinėje (resp. fonologinėje) struktūroje ir jos raidoje. Dar labiau senajai pažiūrai prieštarauja dažnokas fakultatyvinis galūnės kirtis, pasitaikęs visų šiaurės žemaičių ir pietų žemaičių varniškių rišlioje kalboje, ypač dialoguose. Tą reikšninį Grinaveckis gerai žino iš gyvosios kaltinėniškių bei šilališkių kalbos (žr. p. 36) ir knygoje minimo Rokaitės ir Vitkausko straipsnio (LKK IX 147 tt.), bet mėgina jį eliminuoti (tiesa, gana atsargiai) kaip vėlyvą inovaciją, atsiradusią dėl bendrinės kalbos poveikio. Kaip ten yra varniškių šnektose, kol kas nedrįstame griežtai spręsti, bet šiaurės žemaičiuose tas neatitraukimas yra perdaug dažnas, perdaug senas ir perdaug reguliarus, kad galėtume žiūrėti į jį kaip į kokią anomaliją. Pamėginsim tai parodyti konkrečiais faktais.

Peržiūrėję maždaug šešias valandas trunkančių magnetinių fonogramų, darytų 1971–1973 m. Alsėdžių, Gintališkės, Kantaučių, Kulių, Luokės, Nevarėnų, Salantų, Sedos, Tirkšlių ir Viekšnių apylinkėse, nuorašus (literacijas)⁴, radome 136 žodžius su kirčiu, išlaikytu cirkumfleksinėje arba trumpoje galūnėje, – taigi maždaug per penkias ištisinės rišlios kalbos minutes pasakomos maždaug dvi oksitoniskai kirčiuojamos formos⁵. Daugiausia, kaip ir galima buvo tikėtis, taip ištariamarieveksmių (51), pvz.: *kėlte rėks onkstėi* Nv, *dabār ir auksa mètà* Slnt; *dabā parvažòušo* – *niekòr nebėišo* Trk, *paškàu i tu(s) sùovàĉùs nusikràuštlem* Vks, *tumèt, sàka, galieset e varít(e) àvis* Als, *vesėp vārguom ĉè* Slnt. Toliau eitų pirminės ilgosios „oksito-

⁴ Daugelis tų fonogramų dabar yra LTSR MA Lietuvių kalbos ir literatūros instituto kalbos istorijos ir dialektologijos sektoriaus fonotekoje.

⁵ Kiekvienam punktui atsitiktinai paimta po 30–40 min. ištisinio teksto. Duomenys rinkti ne itin kruopščiai, nes čia norima atkreipti dėmesį tik į pačius faktus. Be to, pietinėse (Kantaučių, Kulių, Luokės) šnektose „išimčių“ daug daugiau kaip šiaurinėse.

ninių“ vardažodžių formos (41 pvz.): *vėins pašalīs lėp iį āūkšti* Lk, *jau rėk iš pėimenėis algūos apmuokietė* Als, *nėgālò pašalpūos juokūos tū dōutė* Slnt, *su spragelās ėsò kúlusi* Als, *nešūojtem un kėstiems iš numū* Sd, *pradieję apėnt mašenavūote* – *pri šaudū* Sd, *nuoriēt(ə) ər i-svėčūs, nuoriēt(ə) ər i-nūmūs svečūn* Nv; antrinės ilgosios galūnės (14 pvz.): *ka tarnāvūom – sijūons, blūskà, kvartūks* Vks, *ka ontē(t) tūok(s) ska.udōms!* Slnt, *tò pòsė parėin turielkūoms nēšėnà – tās beijėinos* Trk, *vu dābār uškrīmt – ėē kū pradie(si) sakīte* – *jau nebātmini* Sd, būs. laiko 3 a. formos (14 pvz.): *jē apšāus ānūs, kařūmēn(ę) oštrāuks anīms – ę vėskās* Kl, *pėršlīs atēs ər ėšvės tōn jāunōjē šūokte* Gint, *ę kāp tus gīvūolūs pajīms?* Als, *nurāus, pāskōu pasklēis* Vks. Rečiausiai oksitoninis kirtis pasitaikė trumpose galūnėse (iš viso 17 pvz.): *tūo pakālnie viel kelòks bōūa* Kl, *pavālgīs večėrė ər nuvės i rėjė.* Nv, *užmėks – e gīvūolė suēs tēn pāt* Als, *ka lōb solėps on kėts kėta – ę nukrēs* Kl, ypač tikrosiose (pirminėse): *su ketò susidiejęs išėjė* Als, *no iš lāuka nebi-parėis(i) i numūs* Sd, *kad ta kārve kėlēs ę tavi tēm̃s* Als, *mergėlė mažà tabōūa* Lk, *tūjāu suskāldīk staklēs, sāka* Als, *kėta nēka negālò pasakīte* Sd.

Pluoštelį visai analogiškų pavyzdžių Jablonskis užrašė Alsėdžiuose ir paskelbė jau prieš 1905 metus⁶, kai bendrinė kalba dar nedarė žemaičių prozodijai jokios įtakos. Taigi reiškinyms negali būti naujas. Ir dabar, kad ir kaip beatrodytų keista, jis būdingesnis ne jaunųjų, o kaip tik pačių seniausių informantų kalbai: Sedoje – 1866 m. gim. Antano Momkaus, Salantuose –

⁶ Žr. И. Яблонский, К вопросу о языке издаваемого Академиею Наук Литовского словаря А. Юшкевича, – LiK V (1961) 333 t., t. p. aut., Послесловие (К втор. выпуску 1 тома словаря А. В. Юшкевича), – Литовский словарь А. Юшкевича, Вып. второй, Санктпетербург, 1904, XXXVI. Recenzuojamoje knygoje puikūs tiems laikams Jablonskio dialektologiniai tyrinėjimai visiškai neminimi (net žemaičių tarmės tyrinėjimo apžvalgoje).

1875 m. gim. Magdalenos Buivydienės, Žemalėje – 1887 m. gim. Matildos Stanevičienės, Mosėdyje (tiksliau Ūdralių km.) – 1886 m. gim. Rozalijos Leknienės ir t. t. Jo senumą rodo ir tai, kad dabartinė oksitoninių variantų vartoseną praktiškai nesiskiria nuo Jablonskio aprašytosios: tiek šimtmečio pradžioje, tiek dabar neatitrauktas galinis kirtis paryškina stiprų emfatinį žodžio akcentą (ypač kylančios intonacijos sintagmose).

Kadangi, einant į praeitį, oksitoninių variantų dažnumas kyla (plg. jaunosios ir senosios kartos, dabartinį ir Jablonskio laikų kirčiavimą), kirčio atitraukimas negali būti labai senas⁷, bent jau jo pradžios nieku būdu negalima kelti į akūtinių galūnių trumpėjimo, prieškirtinių priegaidžių skyrimo ir kuršių mišimo su žemaičiais laikus. O jeigu taip, samprotavimai apie akūtinių galūnių trumpėjimo ir kuršių substrato reikšmę kirčio atitraukimui netenka prasmės. Atitraukimą turėjo sukelti tam tikri (deja, kol kas aiškiau nežinomi) intonacijos (įskaitant „loginius“ akcentus) ypatumai, sakinyje daugelį oksitoninių formų pastatę į enklitinę padėtį, ir su tuo susijęs laipsniškas ritminio bei sisteminio ir (arba) delimitatyvinio kirčio įsigalėjimas. Enklizės vaidmenį kirčio atitraukimui gražiai rodo reguliari žemaičių šauksmininko „baritonezė“, kurios, beje, Grinaveckis kažkodėl nemini, pvz.: *māzilėlė, mērgėlės, vākiēli, vākalė, žūoplėlės* ir t. t. Kad enklizės, susijusios su kirčio atitraukimu, lietuvių kalboje iš seno būta, matyti iš skirtingos kirčiuotų *a, e* evoliucijos žodžio gale ir viduryje bei pradžioje, taip pat iš

⁷ Grinaveckis įsivaizduoja, kad kirtis buvo atitrauktas, matyt, tuoj po Leskieno dėsnio (akūtinių galūnių trumpėjimo ir virtimo cirkumfleksinėmis), nes p. 90 rašo, jog formų būs. 1. 3 a. *lūš*, vns. 1 a. *vežāu* akūtas negalīs būti pagal analogiją atstatytas vietoj dėsningo cirkumflekso, „nes jeigu turimųjų formų gale būtų buvęs cirkumfleksas, tai iš cirkumfleksinių galūnių būtų buvęs atitrauktas kirtis, ir tada jau akūto gražinimas būtų buvęs neįmanomas“ (p. 90).

palyginti neseno riboto kirčio atitraukimo tam tikrų kategorijų žodžiuose, būdingo net pietinėms tarmėms, plg. lk. *kàsti*←*kasti, *ràsiu*←*rasiù*, *màno*←*manō (plg. *manēs*, *manimì*, *manyjè*, sen. *manip*) ir t. t. Ši hipotezė, nors nėra nei visai nauja (plg. Jauniaus „dimocijos“ ir Kazlausko „nefonologinio žodžio kirčio“ koncepcijas), nei kol kas pakankamai išvystyta, mūsų supratimu, geriau paaiškina turimus faktus, negu įsivaizduojamas substratas ar Grinaveckio spėjimas, priežastiniu ryšiu siejans kirčio atitraukimą su akūtinųjų galūnių trumpėjimu. Apie substratą čia plačiau nekalbėsime, nes pastaraisiais metais nemaža diachronistų yra įsitikinę (iš dalies ir įrodę), kad konkrečių kalbos pakitimų jis nepajėgia paaiškinti net tada, kai pats savaime abejonių nekelia. Ir tai anaip tol ne mados dalykas. Yra visai objektyviai įrodyta, kad substratinuose aiškinimuose dažnai slypi *circulus vitiosus*: iš dabartinių dialektų specifinių ypatybių sprendžiama apie stebėjimui neprieinamo substrato ypatybes, o paskui tomis spėjamomis substrato ypatybėmis aiškinamos tos pačios dabartinių dialektų ypatybės⁸. Mūsų nagrinėjamu atveju toks ratas akivaizdus, nes mes juk tiksliau nežinome ne tik kuršių, bet ir neblogai 1759 m. „Žyvate“⁹ paliudyto XVIII a. kretingiškių

⁸ Naujausią substrato teorijos kritiką žr. J. Kuryłowicz, *Indogermanische Grammatik*, II, Heidelberg, 1968, 191 (§ 246); Р. А. Фаукес, *Английская, французская и немецкая фонетика и теория субстрата*, — *НЛ VI* (1972) 133 tt.; Н. J. Izzo, *The Layer-Cake Model in Historical Linguistics*, — *GL XII* (1972) 159 tt. (ypač 160–163).

⁹ Grinaveckis tą knygą vadina „Živatomis“ (žr. 295 tt.). Titulinio lapo lytį *ZIWATAS*, žinoma, galima laikyti daugiskaitos vardininku, bet tam prieštarauja knygos tekstas, kuriame viscs žodžio *žyvatas* „gyvenimas“ formos, rodančios giminę, yra vyriškos: vns. kilm. *žiwata* (6x) 290,17; 295,10; 295,13; 295,15; 299,19; 325,13–14; *Ziwata* (11x) IV,10; IV,26; IV,30–31; V,3; V,23; V,27; V,34; VI,13; VI,

dialekto prozodijos. Akūtinųjų galūnių hipotezė yra pagrįstai kritikavęs Zinkevičius (LD 45). Naujų rimtų argumentų jai paremti knygoje nėra, todėl ilgiau prie jos nesustosime. Norėtusi tik pažymėti štai ką. Jeigu akūtinės galūnės trumpėjo visame lietuvių kalbos plote (net Zieteloje), o kirčio atitraukimą turime tik ten, kur esama didesnės ar mažesnės trumpųjų galūnių redukcijos, tai sąryšis (nebūtinai priežastinis) yra ne tarp atitraukimo ir akūtinųjų galūnių raidos, o tarp atitraukimo ir visų (ne tik buv. akūtinųjų) trumpųjų balsių redukcijos. Kalbėti apie išskirtinį buv. akūtinųjų galūnių vaidmenį galėtume, tik radę kur nors kirtį reguliariai atitrauktą tik iš buvusių akūtinųjų galūnių ir reguliariai išlaikytą senovinėse trumposiose galūnėse.

Poskyryje „Kirčio atitraukimo procesas“ (61–68) įrodinėjamos dvi pagrindinės tezės: a) žemaičių kirčio atitraukimas prasidėjęs šiaurės vakaruose, b) rytiečių ir žemaičių kirčio atitraukimo centrai buvę skirtingi. Jau buvo rašyta, kad pirmoji tezė neįrodoma (plg. *Kalbotyra XIV* 66, 39 išn.), nes niekas tikrai nežino, kur ir kada yra prasidėjęs nekirčiuotų skiemenų priegaidės defonologizacija. Be to, autorius turėjo įrodyti, kad dvejopos atitrauktinio kirčio priegaidės nėra morfonologinės kilmės ir kad jos būdingos tik pajūriškiams. Analogiją (p. 64, 1 išn.) Grinaveckis atmeta: apibendrinant akūtinę priegaidę turinti būti laužtinė. Tuo būdu *implicite* jis priima „aksiomas“, kad žemaičių akūtas iš seniausių laikų – laužtinis ir kad priegaidės (tur būt, ir apskritai prozodemos) negali prisitaikyti prie fonetinės aplinkos. Pirmąją prielaidą reikia dar įrodyti – tai ne aksioma, o greičiau teorema. Antroji prielaida fonologiškai neįmanoma: atsidūręs naujoje pozicijoje, akūtas būtinai turėjo gauti naujų savybių, virsti nauju, kiek skirtingu akūto alofonu. Tad kodėl jis negalėjo prarasti neesminio požymio – lūžio? Bet ne tai

23; VII,1; 1,1; *žiwota* (1x) IV,13; vns. vt. *žiwaty* (2x) 73,25; 74,1; *Ziwaty* (1x) VII,2–3. Šaknies balsis atstatytinas ilgas, nes „Žyvato“ grafinėje sistemoje *i*=/i:/, *y*=/e/.

svarbiausia. Esminis dalykas čia yra tas, kad tose morfemose, kurios niekada negauna pagrindinio „senovinio“ kirčio, atitrauktinę priegaidę visur lemia pozicija, o ne senovinė priegaidė, plg. kad ir kretingiškių *tūs(ė)* „tuose“ < **tō(n)s-én, gērūs(ė)* < **gerō(n)s-én, tūsos(ė)* < **tās-én, gērūsos(ė)* < *gerās-én ir *stūorà* „storà“ (: vns. gal. *stūora*), *tėvà* „laiba“ (: vns. gal. *tėva*). Jeigu „baritonezės“ laikais prieškirčiai skiemens būtų turėję dvejopas priegaides, tos formos dabar skambėtų **tūs(ė)*, **tūsos(ė)*. Tai labai svarūs pavyzdžiai, bet jeigu jų ir nebūtų, vis tiek priimti Grinaveckio tezės negalėtume, nes dvejopas atitrauktinio kirčio priegaides, kaip rodo audiciniai eksperimentai, skiria ne tik šiaurės vakarų žemaičiai: Varniuose vyresniųjų klasių mokiniai be konteksto teisingai atpažino 94% (iš 160) *káltà* : *káltà*, *káltūs* : *káltūs* tipo porų, skaitomų atsitiktine tvarka specialiai neparengto tarmės atstovo; kitur rezultatai buvo ne tokie idealūs, bet visur paprasto spėliojimo (50%) ribą viršijo 99,9% tikimybe: Kretingoje – 67% (*n*=400), Nevarėnuose – 59% (*n*=500), Linkuvoje – 65% (*n*=120), Pandėlyje – 70% (*n*=240)¹⁰.

Neturi įrodomosios galios ir paskutinis argumentas – didesnis atitrauktinį kirtį gavusių dvibalsių ilgumas šiaurės vakarų šnektose: mat, salantiškiai, darbėniškiai, grūšlaukiškiai, kuliškiai, gintališkėnai, net varduviškiai, – žodžių, daugumas pajūrio žemaičių ilgina visus dvigarsius, nežiūrėdami, ar jie turi kokį kirtį, ar ne: p. 65 minimi Salantų šnektos pavyzdžiai iš tikrųjų skamba ne *laukâms*, *dontîms* (taip rašoma knygoje), o *la.ukâms*, *do.ntêms*¹¹.

¹⁰ Eksperimentus pagal Vilniaus universiteto Fonetikos laboratorijoje parengtą metodiką atliko VVU studentai lituanistai: R. Bagvilaitė, S. Vasiliauskaitė-Adomaitienė, T. Juškaitė, K. Garšva ir S. Valentas. (Simbolis *n* čia reiškia bendrą atsakymų skaičių.)

¹¹ Šį dalyką autorius turėjo žinoti bent iš minėto Rokaitės ir Vitkausko straipsnio (LKK IX 148).

Pritarti pažiūrai, kad „žemaičių ir aukštaičių kirčio atitraukimas esąs kilęs nepriklausomai nuo vienas kito“ (p. 66), neleidžia jau vien arealinės lingvistikos principas, priimtas ir Grinaveckio (p. 4), pagal kurį kalbinė ypatybė laikytina tos pačios kilmės visame savo areale. Be to, iš dviejų požymių, kuriais, autoriaus nuomone, skiriasi žemaičių ir aukštaičių atitraukimas, tikras tėra tik pirmasis (ir tai tik visuotinio atitraukimo plote). Aukštaičių galinio kirčio pėdsakų yra ne tik sąlyginio ir visuotinio kirčio atitraukimo paribiais: jie iš seno pažįstami, pavyzdžiui, kupiškėnams¹². Į aukštaičių atitraukimą galima žiūrėti kaip į pirmąją visuotinio atitraukimo stadiją, kurioje atitrauktinis kirtis dar negavo aiškios delimitatyvinės funkcijos ir neperėjo į pirmąjį daugiaskiemenio (ne dviskiemenio) žodžio skiemenį. Žemaičių atitrauktinis kirtis irgi pirma turėjo susiformuoti penultimoje ar skiemenyje, gaudamiame dėsninę paradigmos kirtį, ir tik paskui iš karto persokti į pirmąjį skiemenį (išskyrus, žinoma, emfatinę padėtį). Apie tolydų kirčio „slinkimą“ į žodžio pradžią (kurį, rodos, įsivaizduoja Grinaveckis) galėtume kalbėti, tik radę kur kirtį, reguliariai (ar bent beveik reguliariai) atitrauktą, pavyzdžiui, į keturiaskiemenio žodžio antepenultimą (*darbininkùs, *muotrėškėlėš ar pan.).

„Kirčio nukėlimo“ (p. 69–79) poskyryje naujesnių teiginių beveik nerasime, išskyrus bandymą nukeltinio kirčio atsiradimą sieti su pagrindiniu galūnėje išlaikytu kirčiu. Autorius mano (p. 71), kad pagal *laukâms* tipo formos nukeltinį kirtį gavusios ir *vîrâms* tipo formos, pagal *sakâu* – *âugâu*. Vėliau

Tiesą sakant, jei taip ir nebūtų, Grinaveckio hipotezė vis tiek liktų neįrodyta. Kirtis nėra koks gyvas padaras ir nuo metų, praėjusių nuo atsiradimo, jo stiprumas ir svoris negali priklausyti: viską lemia skiemens ypatybės atitraukimo metu ir vėlesnė skiemenų bei morfemų sąveika.

¹² Tai buvo žinoma jau gerokai prieš karą, žr. G. Gerullis, Litauische Dialektstudien, Leipzig, 1930, 94 ir 102.

toks kirčiavimas galėjęs būti apibendrintas. Tai labai perspektyvi idėja, nes ir kitur pokirtiniuose skiemenyse šalutiniai kirčiai bei jų priegaidės dažniausiai yra atsiradę dėl kirčiuotojo morfemos varianto ypatybių apibendrinimo, plg. š. žem. *jōudā* : *alsā*, *dēgēna* : *šonkēna*, *daubārēške* (Daubarių km. gyventoja) : *terkšlēške*, *sietēnis*; *ka.ulēnis* (Slnt), vas. kilm. *mūsūsēs* : *gerūsēs*, *pārliēkte* : *paliēkte* ir t. t. (žr. Kalbotyra XIV 57 tt.). Bet pokirtinį akūtą galima taip aiškinti tik veiksmazodžio ir daugiskaitos naudininko galūnėse, kurios, be to, turi išskirtinai ryškų šalutinį kirtį, plg. tokias ne taip sunkiai iš klausos skiriamas tirkšliškių ir nevarėniškių minimalias poras, kaip *to lāužā* : (*sēnē*) *lāužā*, dgs. naud. *mētāms* „mētams“ : vns. vard. *mētāms* „metamas“¹³. Kitur akūtas, be abejo, yra spontaniškai susiformavęs automatiškas kirčio nebuvimo signalas ir, priešingai negu manoma knygoje (p. 77, 88), morfologiniais faktoriais (analogija, apibendrinimu) jis nepaaiškinamas: šalia *lāukā*, *lāukās* būtų apibendrinta tik **vīrā*, **vīrās*, o ne *vīrā*, *vīrās*, šalia *liēke*, *svēka* –

¹³ Kirčių hierarchija žemaičių tarmėje apskritai yra sudėtingesnė, negu iki šiol išivaizduodavome. Apie tai byloja kad ir šios minimalios šiaurės žemaičių neblogai skiriamos poros (kairėje kirtis silpnėsnis, dešinėje stipresnis): vns. naud. *ālkiefōu* : vns. vt. *ālkiefōu*, es. 1. 3 a. *laidūs* : būs. 1. 3 a. *laidūs*, es. 1. 2 a. *trūkīs* : būs. 1. 3 a. *trūkīs*, vns. vard. *dāržintē* : vns. vt. *dāržintē*, vns. klm. *tūo* : vns. vt. *tūo*, net es. 1. 1 a. *joukōus* būs 1. 3 a. *joukōus*, es. 1. 1a. *prašāus* : būs. 1. 3a. *prašāus*. Šie faktai reikalingi tolesnio tyrinėjimo ir fonologinio įprasminimo.

Čia pridurtina, kad *nēsās*, *nēsēs*, *nēsškēs* tipo formų nukeltinis kirtis jokiū būdu negali rodyti senesnio galūninio jų kirčiavimo (p. 73 ir 108), nes galūnių laužtinė priegaidė kaip tik yra baritoninio kirčio signalas (plg. *bātā*, *bātās*). Laužtinė formų *nēsās*, *nēsēs*, *nēsškēs* priegaidė, be abejo, yra apibendrinta pagal kitas veiksmazodžių galūnes, turinčias tą priegaidę.

*prālieke, **nāsvēka* (o ne *prālieke*, *nāsvēka*). Ir progresuojantis pokirtinio cirkumflekso virtimas akūtu rodo, kad pokirtinis akūtas – „natūrali“ pokirtinio ilgojo skiemens priegaidė, nereikalaujanti jokių specialių motyvų: akūto įsigalėjimas ekvivalentiškas funkcinio šalutinio kirčio nykimui. Paaiškinti šiuo metu įmanoma tik fonologinio šalutinio kirčio ir jo priegaidžių genezę. Žemaičių spontaniško pokirtinio akūto (kaip ir aukštaičių pokirtinio cirkumflekso) kilmė kol kas nepaaiškinama. Grinaveckis prie jos atskleidimo nepriartėjo nė per žingsnį, bet savo spėliojimais padėjo paaiškinamus nukeltinius kirčius griežčiau atriboti nuo nepaaiškinamų. Ir tai, suprantama, nemažas pasiekimas.

Apsiribojus tikraisiais, fonologiniais „nukeltiniais“ kirčiais, apibendrinimo ir morfologinio išlyginimo idėja galėjo duoti gerų rezultatų, jei autorius nebūtų jautęs kažkokios pareigos būtinai išsaugoti kelias savo ankstesnes tezes, sukonstruotas, neturint pakankamai faktų. Tos tezės atrodytų maždaug taip: 1) kirčio nukėlimas yra susijęs su atitraukimu (p. 71), jis turėjo „eiti paskui kirčio atitraukimą, t. y. atsirasti kiek vėliau už kirčio atitraukimą“ (p. 78); 2) prie kirčio atitraukimo prisidėjo laužtinė priegaidė, nes skiemenys su laužtine priegaide tariami stipresniu balsu, negu su tęstine priegaide (p. 71 ir 76); 3) trumpi iš prigimties balsiai galėjo gauti šalutinį kirtį dėl galūnių trumpėjimo, sukėlusio kompensacinį penultimos balsio pailgėjimą (p. 74); 4) kirtis buvo nukeltas, kai nekirčiuotuose skiemenyse tebeegzistavo priegaidžių opozicija, ir pokirtinis cirkumfleksas yra baltiškojo pokirtinio cirkumflekso kontinuantas (p. 77 tt.).

Pirmoji tezė teisinga tik tiek, kiek ji kitais žodžiais aprašo tą akivaizdų faktą, kad žemaičių kirčio atitraukimo ir pokirtinio akūto izofonos yra labai artimos. Bet mėginimas tame fakte įžiūrėti kokio priežastinio ryšio ar aiškios santykinės chronologijos atspindį – beviltiškas dalykas. Juk pats autorius puikiausiai žino, kad, pavyzdžiui, Kvėdarnoje Jauniaus laikais jau egzistavo nukeltinis kirtis (p. 87 tt.),

bet dar nebuvo atitrauktinio kirčio (p. 47) ir kad telšiškių šnektose nekirčiuoti ilgieji balsiai, kurie kirčio nukėlimo laikais dar egzistavo (pvz.: *rúodis* „rodys“, *gídās* „gydaisi“), atitraukimo metu jau buvo sutrumpėję (pvz.: *givūos* „gyvos“, *vākā* „vaikai“). Taigi iš tikrųjų padėtis yra buvus diametraliai priešinga, negu teigiama knygoje. Jeigu priimtume autorius požiūrį į priegaidžių raidą nekirčiuotose pozicijose, ši išvada dar būtų tvirtesnė, nes, pasak jo, dvejopos nukeltinio kirčio priegaidės egzistuoja beveik visose šiaurės žemaičių šnektose, o dvejopos atitrauktinio kirčio priegaidės – tik nedidelėse jų salelėse. Tai rodytų šią kalbamųjų procesų santykinę chronologiją: 1) kirčio nukėlimas, 2) priegaidžių neutralizacija nekirčiuotuose skiemenyse, 3) kirčio atitraukimas. Tačiau pastaraisiais laikais ne visi betiki, kad baltų nekirčiuoti skiemenys galėjo turėti priegaidžių opoziciją¹⁴ ir, be to, kaip jau sakyta, dvejopa atitrauktinio kirčio priegaidė iš tikrųjų yra žinoma plačiau, negu pokirtinis cirkumfleksas.

Antroji tezė priežastinio ryšio irgi neatkleidžia, nes remiasi minėta nepatikima prielaida, kad laužtinė priegaidė esanti labai sena. Mintis apie didesnę laužtinės priegaidės stiprumą (t. y. intensyvumą) iš pirmo žvilgsnio atrodytų gana tikėtina, bet, kaip rodo oscilografinis tyrimas, atliktas Vilniaus universiteto Fonetikos laboratorijoje, stiprumu (t. y. intensyvumo diapazonu) bent šiaurės žemaičių priegaidės visai nesiskiria. Tipiškiausioje pozicijoje – betarpiškai žodžio gale ir prieš redukuotą galūnę (*pūs* : *pūs*, *pūte* : *pūte* tipo formose ($n=106$) vidutinis šiaurės žemaičių cirkumflekso pikinės amplitudės aukštis – 42 mm (95% patikimumo intervalas = 38 ÷ 46 mm), akūto ($n=104$) – 41 mm (95% patikimumo intervalas = 36 ÷ 46 mm), *t* (vad.

¹⁴ Literatūros šiuo klausimu apžvalgą žr. W. R. Schmalstieg, *Some Recent Works on Balto-Slavic Accentuation*, – GL VIII(1) (1968) 28 tt. (ypač 32 t.). Bet plg. *Baltistica I* priedas (1972) 71.

Studento kriterijus¹⁵) = 0,31 < t_{05} (kritinė Studento kriterijaus reikšmė) = 1,97, – taigi vidurkių skirtumas statiškai nereikšmingas. Tuo būdu ir šie, ir tolesni samprotavimai, grindžiami tariamu didesniu akūtinųjų skiemenų intensyvumu, savaime atkrinta kaip nesuderinami su empiriniais faktais.

„Kompensacinio pailgėjimo“ hipotezės trūkumai detaliam išnagrinėti anksčiau (žr. Kalbotyra XIV 67). Čia tiktai pridursime, kad ta hipotezė dirbtinai atplėšia šiaurės žemaičių *pāvākārē*, *òšpakālis*, *vēštvanāgis*, *karúmēne* tipo žodžius nuo pietų ir vakarų žemaičių tarmėse vartojamų ekvivalentiškų žodžių *pāvākārē*, *òšpakālis*, *vēštvanāgis*, *karúmēne*, turinčių toje pačioje pozicijoje su „pailgėjimu“ nesusijusį šalutinį kirtį, ir neleidžia paaiškinti, kodėl balsis lieka trumpas daugelyje žodžių, pvz.: š. žem. vns. gal. *dēdēlę*, *dōkterī*, *sēsērī*, *kātēla*, *vādala*, *vēpeza*, *pōtēlę* „putino“ (t. y. visais morfologiškais nemotyvuotais atvejais) ir kodėl jis retkarčiais net sutrumpėja prieš buvusią cirkumfleksinę galūnę, pvz.: š. žem. vns. kilm. *múotinas*, vns. gal. *múotina*, *vúokiti*, *óužola* (paplitę ne visur). Faktai, kuriais mėginama parodyti tariamą „kompensacinio pailgėjimo“ universalumą – *a*, *e* < *ai*, *ei* ar *a*, *e*, *i*, *u* < *an*, *en*, *in*, *un* – su kalbamaisiais reiškiniiais, rodos, nelabai ką turi bendra. Nesustiprina hipotezės ir Kazlausko, aiškinusio *pātālkis* tipo formų cirkumfleksą galūnės kirčio nykimu ir su tuo susijusiu balsio trumpėjimu, citata (p. 75 t.), nes Kazlauskas ten kalba apie buvusias kirčiuotas galūnes ir jų trumpėjimo padarinius, o Grinaveckis remiasi nekirčiuotomis galūnėmis.

Ketvirtoji tezė būtų gal priimtina, jei žemaičiuose nerastume *pālieke*, *nēsvēks* tipo pavyzdžių, turinčių akūtą vietoj hipotezės senovinio cirkumflekso, ir jei autorius pateiktų nors vieną kitą dabartinės sistemos požiūriu darybiškai nemotyvuotą žodį su

¹⁵ Apie Studento kriterijų žr. B. Ю. Урбаха, *Биометрические методы*, Москва, 1964, 147 tt. (ir lent. IV, 377). Symbolis *n* čia reiškia variančių (atskirų bandymų) skaičių.

pokirtinių cirkumfleksu. Kol kas visi faktai yra už priešingą alternatyvą: pokirtinis cirkumfleksas turi būti palyginti nesena inovacija, – pirmiausia atitinkamų morfemų kirčiuotojo varianto ypatybių (įskaitant patį kirtį) apibendrinimo vaisius.

Skyreliai, kuriuose bandoma „baritoninį“ lietuvių kalbos tarmių kirčiavimą lyginti su latvių kirčiavimu ir trumpai nušviesti latvių kirčio atitraukimo raidą (p. 79–83), daro juodraštnių apmatų, o ne išbaigto tyrinėjimo įspūdį, tad prie jų plačiau nesustosime. Tik tai pasakysim, kad autoriaus pasirinktas kelias neišvengiamai veda į aklavietę, nes, pirma, tipologiniu požiūriu tarp latvių ir, sakysim, šiaurės žemaičių kirčiavimo yra tiesiog praraja: iš vienos pusės turime delimitatyvinio (fiksuito) kirčio sistemą, iš kitos pusės – distinktyvinio (laisvo) kirčio sistemą (*pamāta* : *pāmata*, *pasāka* : *pāsaka* tipo minimalias poras skiria visi lietuviai). Vienintelė latvių ir šiaurinių žemaičių akcentuacinių sistemų bendrybė – funkcionalūs šalutiniai kirčiai. Antra, nėra abejonės, kad tada, kai lietuvių tarmėse prasi-dėjo „baritonezė“, latvių kirtis jau seniai buvo praradęs distinktyvinę funkciją, – taigi tuo metu lietuviai susidūrė su latvių kirčio atitraukimo rezultatais, o ne pačiu procesu ir iš jų galėjo „nusižiūrėti“ nebent pačią delimitatyvinio kirčio idėją. Vadinas, kirčio atitraukimo „banga“ negalėjo betarpiškai pereiti iš latvių kalbos ploto į lietuvių kalbos plotą, ir lietuvių kirčio atitraukimo negalima laikyti natūraliu latvių atitraukimo tęsiniu.

Kadangi išeities pozicija pasirinkta klaidingai, jai paremti nėra tikrų argumentų – tenka juos „išrasti“. Autorius taip ir daro: ritminius, pagal universalią taisyklę pasiskirsčiusius latvių šalutinius kirčius paskelbia kirčio keliavimo iš žodžio galūnės į pradžią pėdsakais (p. 80 ir 81)¹⁶, „randa“ nesamą kir-

¹⁶ Plg. čekų *naříz, ení* „įsakymas, nurodymas“, *ustan, ovení* „patvarkymas“ (B. Havr ánek, A. Jedlička, Česká mluvnice, Praha, 1963, 34); islandų *kennar, anum* „(tam) mokytojuj“, *útlanding, arnir* „(tie) užsieniečiai“ (buv.

čio atitraukimą net Rimšės ir Zarasų apylinkėse (p. 80)¹⁷, sugalvoja ryšį tarp latvių tarmių priegaidžių fonetinių ypatybių ir įsivaizduojamų kirčio atitraukimo etapų, pagaliau pareiškia visai netikėtą „išvadą“, kad latvių kirčiavimo sistema esanti senesnė (!) už kirtį atitraukiančių lietuvių kalbos tarmių sistemas (p. 81). Ypač keistas pastarasis teiginys: jį priėmę, turėtume pripažinti, kad naujoviškiausias yra pačių pietinių mūsų tarmių kirčiavimas ir kad prabaltų kirtis buvo fiksuotas...

Skyrius „Priegaidės ir jų raida“ (p. 83–127) – bene silpniausias ir tendencingiausias visoje knygoje, neskaitant nelabai čia reikalingų iš kitų tyrinėtojų darbų perpasakotų paragrafų apie senąją baltų kirčiavimo sistemą ir mūsų priegaidžių santykius su serbų-chorvatų ir kitų kalbų priegaidėmis bei balsių kiekybe. Pagrindinis šio skyriaus tikslas yra parodyti, kad šiauriniai žemaičiai daugeliu savo prozodinių ypatybių esą artimesni bendrabaltiskajam prototipui, negu kitos mūsų tarmės, ir kad visi lietuviai tam tikru savo raidos momentu turėję priegaides, panašias kaip dabartiniai žemaičiai – laužtinį akūtą ir tolygų, tęstinį cirkumfleksą. Laužtinė lietuvių priegaidė, pasak autoriaus, pirmiausia susiformavusi tais pačias atvejais, kaip ir latvių kalboje, – akūtinėse buvusių „oksitoninių“ formų šaknyse, naujai gavusiose atitrauktinį kirtį. Tik ką attraukus kirtį, „oksitonų“ šaknis turėjus priegaidę, panašią į dabartinių šnektų vidurinę, paskui „vidurinė“ priegaidė dėl sustiprėjusios balso koncentracijos tapus laužtine. Dar vėliau senasis kylantis akūtas užleidęs vietą laužtinei priegaidei visose pozicijose – tiek kir-

VVU stažuotojo islando J. Hilmarssono informacija). Tokie ritminiai kirčiai žinomi ir kitose kalbose, galinčiose kirčiuoti tolesnį kaip trečią nuo galo skiemenį (žr. H. C. Трy-бeцкой, Основы фонологии, Москва, 1960, 239).

¹⁷ „Dviviršūnis“ *vienà, dienà* tipo formų kirtis egzistuoja ir pietinėse šnektose (pvz., apie Šakius, Kalvariją).

čiuotose, tiek nekirčiuotose. Tai sukėlę procesą, aprašomą Sosiūro – Fortunatovo dėsniu: iš dviejų gretimų skiemenų kirčiuotas pasidaretas, kuris turėjęs stipriau tariamą laužtinę priegaidę. Šiuo metu tarmės, kurios neturi laužtinės priegaidės, esančios jau paliestos priegaidžių niveliacijos, pasiekiančios kulminaciją rytinėse šnektose, kurių monoftongai esą visai be priegaidžių. Skyriaus pabaigoje daroma išvada, kad baltų prokalbė, kaip ir dabartinė žemaičių tarmė, turėjusi skiemens kirčio sistemą, t. y. tokią sistemą, kur kirčiuotas yra beveik kiekvienas daugelio žodžių skienu.

Šios hipotetinės konstrukcijos išėitis taškas yra savo laiku germanistikoje buvus labai populiarus „*portamento*“ teorija¹⁸, kildinusi danų lūžį (*stød*) ir kitus panašius prozodinius reiškinius iš kylančios muzikinės priegaidės. Buvo manoma, kad, pakilus bendrajam kalbos tonui, kylančiosios priegaidės viršūnė patekdavusi į falseto registrą ir paraližuodavusi balso stygų virpesius – todėl fonacija turėdavusi akimirksniui nutrūkti. Lietuvių kalbai, remdamasis eksperimentiniais tyrimais, tą teoriją gana sėkmingai bandė taikyti švedų kalbininkas Ekblomas (tam bandymui yra pritaręs net toks blaivus kalbininkas kaip Meillet¹⁹). Tačiau vėliau, kruopštesniais eksperimentais įrodžius, kad pagrindinis laužtinio „akcento“ tonas kulminaciją pasiekia ne lūžio momentu, o gerokai iki jo, „*portamento*“ teorija neteko empirinio pagrindo ir daugelis germanistų jos atsisakė. Nusiziūrėję, matyt, į germanistus, nebesiremdavo ja ir baltistai. Grinaveckis šią teoriją mėgina savotiškai pagerinti, įsivesdamas minėtą tarpinę „vidurinę“ priegaidę ir susiedamas lūžio genezę su spėjamu priešistoriniu kirčio atitraukimu.

¹⁸ Apie ją žr. С. Д. Кацнельсон, Сравнительная акцентология германских языков, Москва—Ленинград, 1966, 157–176. (Žr. dar R. Ekblom, Zur Entstehung und Entwicklung der slavo-baltischen und der nordischen Akzentarten, Uppsala, 1930.)

¹⁹ Plg. A. Meije, Общеславянский язык, Москва, 1951, 134.

Iš tikrųjų nuo to teorija tik pasidaro pairesnė ir neaiškesnė, nes specialioje pozicijoje atsiradusio laužtinio akūtinės priegaidės alotono įsigalėjimas net nekirčiuotose galūnėse – neįsivaizduojamas procesas, tuo labiau, kad dabar bent patys šiauriniai žemaičiai fonologinės laužtinės priegaidės neturi²⁰: lūžis yra nerelevantinis, tik vienam akūto variantui būdingas požymis, plg. salantiškių vns. vard. *pláuks*, vns. kilm. ir gal. *pláuka*: vns. naud. *plaukōu*, dgs. vard. *plaukā* ir kt. O rekonstruoti nesisteminius, nerelevantinius požymius, nenusižengiant metodiškumui, neįmanoma. Tokia rekonstrukcija niekada nepakils aukščiau neverifikuojamų spėliojimų lygio. Žinoma, atsisakę paprastumo principo²¹, galėtume dabartinį laužtinį akūto alotoną laikyti, sakysim, senesnės sistemos reliktu, bet kaip tada reikėtų aiškinti jo buvimą palyginti visai naujuose antriniuose dvigarsiuose, pvz., tokiose formose, kaip *gāl* < *gāli, *lėi* < *lēja, *mēls* < *milas*, *sāu* < *sāvi? Ar čia ta priegaidė kartais nerodo (ypač jeigu atsižvelgsime į *kās* < *kāsa, *mēts* < *mētas tipo pavyzdžius), kad kirčiuoti žemaičių dvigarsiai visur ilgėjo ir lūžis kaip papildomas akūto alotonų požymis radosi jau po trumpųjų galūnių redukcijos? O galūnės juk buvo redukuojamos ne bendralietuvių epochoje. Tokį spėjimą paremtų generatyvinė dabartinės

²⁰ Jau prieš gerą penkmetį įrodyta, kad šiaurės žemaičiai turi tik dvi fonologines priegaides – akūtą ir cirkumfleksą (žr. Kalbotyra XV 31; J. Kazlauskas, Lietuvių kalbos istorinė gramatika, Vilnius, 1968, 6). Staiginė (stumtinė) priegaidė ir laužtinė priegaidė yra vienos prozodemos – akūto – alotonai. (Taiklus *alotono* terminas čia paimtas iš knygos K. Fintoft, Acoustical Analysis of Perception of Tonemes in some Norwegian Dialects, Oslo—Bergen—Tromsø, 1970, 279 et passim.)

²¹ Apie to principo reikšmę diachroninėje kalbotyroje žr. В. Н. Топоров, Некоторые соображения относительно изучения истории праславянского языка, — Славянское языкознание, Москва, 1959, 25–27 ir ten min. lit.

žemaičių fonologinės sistemos interpretacija, reikalaujanti, kad galūnių redukcijos taisyklė ($a \rightarrow \emptyset / - (s) \#$) eitų prieš taisyklę, pirmos moros kirtį (t. y. akūtą) tam tikrose pozicijose paverčiančią laužtine priegaide²².

Bandymas „archaizuoti“ žemaičių prozodinę sistemą vargu ar ką įtikins: tiek aukštaičių, tiek žemaičių priegaidės nuo prabaltiškujų skiriasi jau tuo, kad dvigarsiuose jos yra „apaugusios“ papildomais kiekybiniais požymiais ir kad niekur jų nebegalima laikyti grynai muzikinėmis. Statistiškai reikšmingos šiaurės žemaičių akūto ir cirkumflekso charakteristikos, neskaitant mūsų reikalui nesvarbių detalių, yra tos pačios, kaip pietinėje vakarų aukštaičių tarmėje: ir ten, ir ten akūtinis balsis bei dvibalsis yra trumpesnis kaip cirkumfleksinis, jo pagrindinis tonas ir intensyvumas pasiekia kulminaciją arčiau garso pradžios; ryškiau ir staigiau kinta akūto spektras. Nuomonę, kad žemaičių priegaidės pirmiausia skirianti pagrindinio tono moduliacija, paneigia tai, kad jas teisingai suvokia geresnės klausos vakarų aukštaičiai, kurių priegaidžių dinaminis pobūdis dabar jau visuotinai pripažįstamas; prieš tokią pažiūrą kalba ir audiciniai eksperimentai, rodą, kad tiek garsiai, tiek pašnibždom tariamais savo tarmės priegaidės žemaičiai lengvai atpažįsta, girdėdami inversiškai reprodukuojamas *pūs : pūs* tipo minimalių porų fonogramas²³.

²² Generatyvinių taisyklių eilė dažniausiai atspindi jas suformavusių diachroninių įvykių santykinę chronologiją (bet ne visada, plg. R. D. King, *Historical Linguistics and Generative Grammar*, Englewood-Cliffs – New Jersey, 1969, 51–59).

²³ Pavyzdžiui, telšiškių diktorių (kilusių nuo Alsėdžių ir Tirkšlių) įrašytas inversiškai reprodukuojamas *pūs : pūs* tipo poras auditoriai šiaurės žemaičiai skyrė taip: a) normali kalba: 93% teisingų atsakymų (99% patikimumo intervalas = $90 \div 96\%$; $n=500$); b) šnibždamoji kalba: 99% (99% patikimumo intervalas = $98 \div 100\%$; $n=400$).

Priegaidžių ryškumas irgi nieko nekalba apie jų archaiškumą ar modernumą, nes niekas juk nežino, kaip priegaidės tarė ir skyrė žmonės, kalbėję baltų prokalbe: žinome tik, kad jos egzistavo ir kad veikiausiai buvo toninės. Net sinchroniniu požiūriu priegaidžių ryškumo klausimas nėra jau toks paprastas. Tie patys šiaurės žemaičiai jas idealiai skiria ir labai ryškiai taria tik tose formose, [kur akūtas yra laužtinis – kitose pozicijose (ypač prieš nukeltinį kirtį) net dvigarsių priegaidės yra tokios neryškios, kad retkarčiais jas supainioja ir puikūs dialektologai – parašo *vākš-tūo* vietoj *vākštūo*, *pārsprūoga* vietoj *pārsprūoga*. Tuos faktus autorius turėjo žinoti, todėl, atrodo, archaizuoti ir hiperbolizuoti žemaičių priegaidžių ryškumą bus paskatinus knygoje ryžtingai ginama (p. 119 ir kt.) „tradicinė“ pažiūra, kad daugelio rytiečių monoftongų priegaidės esančios nivelijuotos. Betgi ir šis argumentas nieko negali įrodyti, net jeigu jis būtų visiškai teisingas²⁴. Kaip rodo pačios rytinės šnėktos (įskaitant Gervėčių salą, kur priegaidės praktiškai tokios pat, kaip „zanavykų“) ir Baranausko, Jauniaus bei Būgos darbai, ta niveliacija galėjo prasidėti tik šiame šimtmečiuje. Toks naujas reiškinys negalėtų atspindėti jokių bendralietuviškų tendencijų.

Paskutinis prozodinis žemaičiams būdingas reiškinys, kurį knygoje mėginama paskelbti dideliu archaizmu, yra vadinamasis „skiemens kirtis“ (p. 125–127). Jau buvo rašyta

²⁴ Teisingas jis, žinoma, nėra. Neseniai su Pandėlio ir Tauragnų vid. mokyklų mokiniais atlikti audiciniai eksperimentai (atliko VVU studentai S. Valentas ir B. Stundžia) dar kartą patvirtina, kad rytų aukštaičių monoftongų priegaidės gali skirti žodžius ir formas. Minimalios poros *kōšē. : kōšē.*, *šūsma : šūsma* teisingai atpažintos 75,5% atvejų ($n=200$), vns. in. *laukuos* (!) : vns. il. *laukuōs* (ir kt.) – Pandėlyje 69,3% ($n=400$), Tauragnuose – 76% ($n=400$). Paprasto spėliojimo riba visais atvejais viršyta 99,9% tikimybe.

(Baltistica VIII 197), kad toks terminas prieštarauja pačiai kirčio esmei. Tai, ką turi galvoje autorius, atrodo galima vadinti tikslesniu morfemos kirčio terminu, nes žemaičių prozodijai iš tikrųjų būdinga kaip tik tai, kad joje ne tik priegaidė, bet ir kirtis gali būti konstitutyvinė morfemos charakteristika, konkrečiuose žodžiuose arba sutampanti su žodžio kirčiu, arba manifestuojama specialiais šalutiniais fonologiniais kirčiais. Kaip matėme, tie kirčiai praktiškai visur gali būti laikomi specifine žemaičių inovacija, nesunkiai paaiškinama palyginti vėlyvais morfonologiniais procesais. Atmetę tą inovaciją ir nedistinktyvinius atitrauktinius kirčius, gausime pralietuvių ir prabaltų prozodinę sistemą, kurioje žodis turės vienintelį fonologinį kirtį. Be abejo, tai ne morfemos (ir tuo labiau – ne skiemens), o žodžio kirtis. Manyti kitaip reikštų laikyti kirčio ir priegaidės terminus sinonimais. Fonologija taip daryti neleis, bet autorius jos principų nesilaiko: knygoje net specialiai rašoma apie ne kartą kritikuotą nesamą „trumpinę priegaidę“ (žr: p. 98–100 ir kt.)²⁵, taigi kirčio ir priegaidės sąvokos iš tikrųjų painiojamos.

Nekorektiškas atrodo ir tiesioginis latvių ir žemaičių priegaidžių siejimas. Paprastai genetiškai gretinami kalbiniai reiškiniai, tarp kurių yra genetinio tapatumo santykis, tuo tarpu latvių laužtinė priegaidė geriausiu atveju tik implikuoja žemaičių laužtinę. Tačiau iš tikrųjų ir toks sušvelnintas formulavimas būtų netikslus, nes spektrinė analizė, atlikta KPI-69 tipo spektro analizatoriumi VVU Fonetikos laboratorijoje, rodo, kad akūtas visame šiaurės žemaičių plote turi aiškų lūžį tiktai žodžio gale (pvz., *matā* „matai“) ir betarpiškai prieš trumpą galūnę (pvz.: *dākta* „daiktą“, *dāktūs* „daiktus“). Kitose pozicijose laužtinę priegaidę pakeičia staiginė, kurią ir reikia laikyti pagrindiniu akūto alotonu. Net tokios formos, kaip

²⁵ Jos pradedama atsisakyti jau ir mokykliniuose vadovėliuose, plg. B. Dobrovolskis ir kt., Lietuvių kalba, Vadovėlis V klasei, Kaunas, 1973, 19 tt.

múotreškās „moterys“, *lūopētā* „lopeta“, negavusios emfatinio akcento, dažniausiai tariamos be lūžio: *múotreškās*, *lūopētā*. Staiginė priegaidė, priešingai negu iki šiol manėme, laužtinei artimesnė ne kretingiškių (Kalnaliai, Kretingos, Kulių, Salantų...), o telšiškių (Židikų, Tirkšlių, Nevarėnų...) šnektose. Pats lūžis ryškiausias ne žemaičių šiaurės vakaruose, o centrinėje jų dalyje – Alsėdžių, Telšių, Nevarėnų zonoje: tik diktorės, kilusios iš Nevarėnų, spektrogramose reguliariai atsispindi visos trys laužtinio akūto fazės: 1) aiški fonacija, 2) glotalizacija (fonacijos pertrūkis), 3) neryški fonacija. Kitur toks akūtas pasitaiko tik fakultatyviškai – dominuoja dvifazis jo variantas, susidedas tik iš pirmosios ir trečiosios fazės.

Eksperimentai nepatvirtina ir tradicinės pažiūros į šiaurės žemaičių dvibalsių kiekybę. Tikrai ilgu galima laikyti tik kai kurių *āR* tipo dvigarsių pirmąjį sandą. Kitais atvejais tas sandas cirkumfleksiniuose skiemenyse yra maždaug pusilgis, akūtinuose skiemenyse – trumpesnis už savarankišką pusilgį balsį. Cirkumfleksinio dvibalsio pirmajam sandui tenka maždaug 57% visos garso trukmės, akūtinio dvibalsio pirmajam sandui – 50,5%²⁶. Ta išvada, tiesą sakant, nėra nauja (plg. Kalbotyra XV 34, 19 išn.). Priimti ją autoriui, matyt, kliudė apriorinis įsitikinimas, kad žymi šiaurės žemaičių dalis *sklĕstę* „sklisti“, *skōstę* tipo formų šaknies balsį taria visiškai ilgą, t. y. tokį pat, kaip formose *sklĕstę* „sklĕsti“, *sklōstę* „sklāščio“ (žr., pvz., p. 148, 187, 230 ir kt.). Apie fonologinį tų balsių tapatumą negali būti nė kalbos, nes tokias poras, kaip *sklĕstę* : *sklōstę* skiria visi žemaičiai, turį *e**, *o** = *e*, *o*. Tad galima manyti, kad autoriaus tu-

²⁶ Pavyzdžiui, penultimoje prieš redukuotą galūnę vidutinis cirkumfleksinio dvibalsio pirmojo sando ilgis = 186 ms ($n=70$; 99% patikimumo intervalas = 167 ÷ 205 ms), akūtinio = 141 ms ($n=80$; 99% patikimumo intervalas = 131 ÷ 151 ms). Pusilgio balsio vidutinė trukmė gauta 183 ms ($n=54$; 99% patikimumo intervalas = 160 ÷ 206 ms).

ėta galvoje tik tų balsių kiekybė. Bet ir tokia pažiūra neteisinga, nes, kaip rodo oscilografinė analizė, identiškomis sąlygomis $\acute{e}$, $\acute{o}$. (=lk. i , u) trukmė reikšmingai skiriasi nuo $\acute{e}$, $\acute{o}$. (=lk. $\acute{e}$, $\acute{a}$) trukmės tiek visų šiaurės žemaičių, tiek atskirai paimtų telšiškių teritorijoje. Pirmieji balsiai yra gerokai trumpesni²⁷. Reikšmingai skiriasi ir tų balsių tono bei intensyvumo viršūnių lokalizacija: $\acute{e}$, $\acute{o}$. šiais požymiais primena akūtinius balsius. Tiek čia, tiek kitur iš kelio yra vedę tam tikri aprioriniai trumpųjų, ilgųjų ir pusilgių balsių vaizdiniai. Pusilgių balsių etalonu pasirinkę, sakysim, kupiškėnų ar uteniškių $\acute{i}$, $\acute{u}$., nekreipdami dėmesio į balsių tarpusavio santykius savoje sistemoje, apyilgius žemaičių $\acute{e}$, $\acute{o}$. tikrai turėsime laikyti ilgaisiais balsiais. Autorius taip ir daro. Panašiai jis elgiasi ir su pietinių rytiečių gerokai pailgėjusiais $\acute{i}$, $\acute{u}$. (p. 59 t.), su kai kurių šnektų atitrauktinio kirčio priegaide (p. 41, 43, 54, 83, 93 ir kt.), net su vietovardžio formos *salōntūs* ~ *Salantūs* (p. 86) šalutiniu kirčiu, kurį be jokio pagrindo (plg. *pār-salōntūs*, *i-salōntūs*) laiko nukeltiniu²⁸. Vienur absoliučiu masteliu imama tam tikra iš anksto nusistatyta balsio arba priegaidės garsinė charakteristika, kitur – oficialus vietovardžio kirčiavimas.

Kaip matom, pagrindiniai žemaičių kirčio ir priegaidžių raidos klausimai liko šioje knygoje neišspręsti, ir prozodinių opozicijų funkcionavimo ir evoliucijos mechanizmas neatskleistas. Nepasiūlyta ir priimtinesnio

²⁷ Bendras visų šiaurės žemaičių $\acute{e}$, $\acute{o}$. trukmės vidurkis žodžiuose *krė̃stę*, *skō̃stę* = 188 ms ($n=24$; 95% patikimumo intervalas = 168 ÷ 208 ms), $\acute{e}$, $\acute{o}$. trukmės vidurkis žodžiuose *grė̃stę*, *ė̃sė̃gō̃stę* = 254 ms ($n=24$; 95% patikimumo intervalas = 240 ÷ 268 ms). Su diktoriais telšiškiais gauti šie rezultatai: $\acute{e}$, $\acute{o}$. = 205 ms ($n=12$; 95% patikimumo intervalas = 168 ÷ 242 ms) ir $\acute{e}$, $\acute{o}$. = 270 ms ($n=12$; 95% patikimumo intervalas = 250 ÷ 288 ms).

²⁸ Apie to vietovardžio kirčiavimą žr. P. Kniūkšta, *Važiukime į Salantūs*, – *Kalbos kultūra* 24 (1973) 34–36.

tų klausimų sprendimo kelio. Rasti jį nepasisekė, kadangi autorius nesirėmė nei naujais metodais, nei iš principo naujais faktais ir, be to, užmiršo, kad hipotezes reikia ne tik iškelti, bet ir verifikuoti²⁹.

Vokalizmui skirtuose knygos skyriuose (p. 128–283) geriau pagrįstų teiginių irgi nėra daug, bet užtat čia pasitaiko visai konstruktyvių hipotezių, galinčių tapti bent išėities tašku tolesniems tyrinėjimams. Pavyzdžiui, visiškai galima sutikti su žemaičių *ei* / $\acute{e}$ / $\acute{i}$ ³⁰ ~ lk. *ie* kildinimu ne tiesiai iš baltų *ei, o iš * $\acute{e}$, su fonetine *mōna* „mano“, *nōms* „namas“ grupės žodžių vokalizmo kilmės interpretacija, su mėginimu aiškinti prefiksų *ne-*, *be-*, *te-* virtimą į *na-*, *ba-*, *ta-* proklitine jų pozicija, su bendrąja *ai*, *ei* monoftongizacijos aiškini mo linkme ir t. t.

Tačiau įrodyti savo teiginius autorius ir čia retai kur tepasistengė. Ir šioje dalyje jis savo hipotezėmis iš anksto yra visiškai įsitikinęs, todėl dažniausiai tenkinasi tik pailiustravęs jas parankiausiais pavyzdžiais, nedaug

²⁹ Plg.: „Kto wysuwa pewną hipotezę, ma obowiązek zweryfikować ją, jeśli chce, by została uznana za akceptowaną naukowo teorię“ (A. Schaff, *Gramatyka generatywna a koncepcja idei wrodzonych*, Warszawa, 1972, 106).

³⁰ Knygoje (p. 180, 1 išn.) ginama senoji pažiūra, kad lk. *ie*, *uo* ir *y*, $\acute{u}$ atitikmenys pietų žemaičių tarmėje esą visai vienodi. Su tuo niekaip nebegalėtume sutikti. Pirmą, gablesni mokiniai ir dialektologijos nesimokę pirmųjų kursų studentai varniškiai nesunkiai pastebi, kad jų *rīts* „rytas“, *lītī* „lyti“ nesutampa su *rījts* „rietas“, *lījītī* „lieti“, ir antruosius žodžius neretai parašo *ryjts*, *lyjti*. Antra, audiciniai tyrimai, atlikti su specialiai neišmokytais auditoriais bei diktoriais Varnių ir Karklėnų vidurinėse mokyklose, rodo, kad *rījts* : *rīts*, *grūūds* : *grūds* tipo minimalios poros skiriamos visai gerai. Varniuose teisingų atsakymų gauta 92,4% ($n=500$; 99% patikimumo intervalas = 89,6 ÷ 95,2%), Karklėnuose – 81% ($n=250$; 99% patikimumo intervalas = 74 ÷ 88%).

tesigilindamas į priešingas nuomones ir prieštaraujančius faktus. Kaip tokios argumentacijos pavyzdį galima nurodyti minėtą *mōna*, *nōms* tipo žodžių vokalizmo aiškinimą. Dėl tų žodžių, kaip žinoma, iki šiol tebeegzistuoja dvi nuomonės: Grinaveckis, kaip ir Būga, suponuoja fonetinį dėsnį $a \rightarrow \varnothing / N-N$. Kiti tyrinėtojai (žr. B. Vanagienė ir V. Vitkauskas, Dėl žemaičių *mun-* ir *num-*, – LKK XI 221 tt.) įrodinėja, kad tų žodžių vokalizmas fonetiškai negalėjęs atsirasti, nes analogiškoje pozicijoje *a* išlieka nepakitęs žodžiuose *manyti*, *Kamānos* ir neveikiamųjų dalyvių priesagose ir, be to, minėtos *mun-*, *num-* tipo šaknys pasitaikančios už $an > \varnothing n$ ribų. Diskutuodamas su oponentais, Grinaveckis pasitenkina nurodęs, kad dalyviuose *a* ne visada esąs tarp nosinių ir kad *manyti* galįs būti naujai atėjęs iš kitur vietoj seniau vartoto skolinio *mislyti*. Pirmasis kontrargumentas neblogas, bet su antruoju sutikti nelengva, nes jei ir ne pats *manyti*, tai bent priešdėliniai *išmanyti*, *pramanyti*, *numanyti* žemaičiuose iš seno yra dažni ir įprasti: net polonizmais užtėrštame 1759 m. „Žyvate“ *išmanyti* pavartotas 24 kartus (pvz.: *yfzmanity* 269,28, *yfzmanay* 100,2; 176,27; *yfzmanote* 87,22; 147,4 ir t. t.), vieną kartą pasitaikė dalyvis *numanus* ~ *numānas* 8,21. Visai nepaaiškintas lieka vietovardžio *Kamānos* vokalizmas. Knygoje ginamą pažiūrą galima realiai sustiprinti, apribojus pakitimo $a \rightarrow \varnothing / N-N$ distribuciją nekirčiuotais skiemenimis, nes *nōms* ir *mōna*, – be abejo, buvę „oksitonai“. Veiksmažodžiuose *išmanyti* ir kt. *a* yra apibendrintas pagal atramines baritonines „trečiojo asmens“ formas; jį galėjo palaikyti ir produktyvi kiekybinė $a : \bar{a}$ (> *uo*) kaita (plg. *pramanīti* : *pramānīs > *prāmuōnis*). Panašiai reikėtų „suvirtinti“ ir kitas Grinaveckio hipotezes.

Argumentacijos silpnumas daugeliu atvejų yra atsiradęs dėl kuršių substrato „teorijos“, kuria autorius šioje dalyje pasitiki gal net labiau, negu „Kirčio ir priegaidės“ skyriuose. Substratu ar bent jo sužadintomis „fonetinėmis tendencijomis“ aiškinami praktiškai visi specifiniai diachroniniai procesai: *ō, *ē > *ei*,

ou (p. 193), $e > ei$ / *ākmēni* tipo formose (p. 175), *an*, *am* > *ōn*, *ōm* (p. 208), dvibalsių sandų ilgėjimas (p. 242), galūnių trumpėjimas (p. 282), iš dalies ir *i*, *u* virtimo į *ē*, *o* tendencija. Vietomis (p. 282) mėginama eiti net toliau – dar senesniu lybių substratu aiškinti net pačių kuršių hipotetines ypatybes. Taip suprantant ir aiškinant fonetinių pakitimų genezę, natūralu manyti, kad jie plito iš buv. kuršių, t. y. žemaičių šiaurės vakarų teritorijos. Tyrinėtoju bereikia tik priderinti prie tos idėjos konkrečius faktus. Taip atsirado šiaip jau įdomi, tik neįrodyta ir turimais faktais neįrodoma žodžio galo balsių trumpėjimo teorija. Autorius pagrįstai mano, kad žemaičių trumpieji galūnių balsiai yra nykę prieš akūtinių galūnių trumpėjimą ir kirčiuotų negalūninių *-ā-*, *-ē-* ilgėjimą. Vakarų aukštaičiuose trumpieji galūnių balsiai nykę po *-ā-*, *-ē-* ilgėjimo (plg. *kās* „kasa“, *bāts* „batas“), bet prieš akūtinių galūnių trumpėjimą. Šiaurės panevėžiškių tarmėse tas pakitimas įvykęs po *-ā-*, *-ē-* ilgėjimo ir akūtinių galūnių trumpėjimo. Iš šių objektyvių pastebėjimų daroma subjektyvi išvada, kad galūnių trumpėjimas žemaičiuose prasidėjęs anksčiau, negu aukštaičių tarmėse. Iš tikrųjų šie faktai patys savaime nieko nesako apie kitimo laiką. Juk galima įsivaizduoti, kad vakarų aukštaičiai *-ā-*, *-ē-* labai anksti pailgino (tai turėjo įvykti prieš bendraties kirčio atitraukimą, plg. v. aukšt. *kāsti* : š. žem. *kāstē*) – tada ir visur vienu metu, ir net vėliau vakarų aukštaičių tarmėje prasidėjęs, bet plitęs sparčiau už *-ā-*, *-ē-* > *-ā-*, *-ē-* galūnių trumpėjimas būtų davęs dabartinį rezultatą (žem. *kās* = aukšt. *kās* ir kt.). Panevėžiškių galūnės galėjo trumpėti kartu su žemaičių galūnėmis ar net anksčiau, negu jos, kadangi galima įsivaizduoti, kad *-ā-*, *-ē-* ilgėjimas ir akūtinių galūnių trumpėjimas prasidėjo prieš trumpųjų balsių redukciją ir atsiliko nuo jos, pereidamas į žemaičių teritoriją. Nebūtina priimti ir dviejų galūnių redukcijos centrų hipotezę.

Autorius savo teiginį mėgina sustiprinti, remdamasis tuo, kad galūnių *-i/-e* esą skiriami žemaičių šiaurėje ir neskiriami pietuose. Tų garsų opozicija rodanti ankstyvesnį,* prie

-i trumpėjimą įvykusį i platėjimą, jo nebuvimas vėlyvesnį, po -i>-i įvykusį platėjimą. Ir šie argumentai nėra tokie svarūs, kaip atrodo, nes patys faktai juk nesako, kuria kryptimi yra slinkus -i trumpėjimo banga. Turimi duomenys leidžia manyti ir priešingai – kad, pavyzdžiui, -i trumpėjimas, prasidėjęs pietryčiuose, ties šiaurės žemaičių riba buvo pralenkta sparčiau iš pietų plitusio arba visur vienu metu vykusio -i platėjimo. Dar labiau tokį aiškinimą griauna neseniai pastebėta -i: -e arba -i : i opozicija, egzistuojanti bent dalyje varniškių šnektų. Autorius su tuo nieku būdu nenori sutikti (žr. p. 178, 1 išn.). Bet pakartotinai Varniuose ir Karklėnuose atlikti audiciniai eksperimentai rodo, kad jis neteisus. Varniuose eksperimentuojant su *gèrè : gèri, gāidė : gāidi, àkēs : àkis* tipo poromis, gauta 94% teisingų atsakymų ($n=1700$), Karklėnuose iš 200 atsakymų teisingų buvo 82% (99% patikimumo intervalas $74 \div 90\%$). Panašiai yra ir su -u : -o opozicija, tik, ją tiriant, neužmirština, kad *i, *in ir *ū, *un raida nėra buvus simetriška (žr. Baltistica IV 143). Šiaurės žemaičių *tò „tu“, (dò) sùnò „(du) sūnu“*, vns. gal *sūno*, tar. n. 3 a. *nuorietò* rodo, kad -u virto į -o jau po cirkumfleksinių ir atvirų akūtinųjų galūnių trumpėjimo. Daugiskaitos kilmininko galūnė, kaip ir daugelyje tarmių, sudaro išimtį – turi apibendrintą kirčiuotojo alomorfo kokybę. Vadinas, -u > -o jau po -i > -e ir po -ū > -u. Ta išvada, be kita ko, reikalauja peržiūrėti ir knygoje keliamą mintį, kad žemaičių akūtinės galūnės trumpėjusios prieš cirkumfleksines. Siaurojo -u buvimas uždaroje akūtinėje galūnėje (*vírùs, sùnùs*) ir ypač tokių formų kaip vns. gal. *šárka* : vns. įn *šárkò* opozicija šiaurinėse šnektose rodo kaip tik priešingą santykinę chronologiją.

Kalbamoji galūnių trumpėjimo teorija, matyt, nulėmė autoriaus nenorą sutikti su mintimi, kad rytiniai pietų žemaičiai yra turėję atvirus *e, o* (ar bent *i, u*) < *i, u*, nors tai vienintelė galimybė paprastai ir racionaliai paaiškinti vidukliškių šnektoms būdingą procesą

$i, u \rightarrow ie, úo$ / -RC (žr. Kalbotyra XXII (1) 82, 9 išn.). Diftongoidai *ie, úo* gali būti norma-

liai atsiradę tik iš tarpinių pailgėjusių vidutinio pakilimo balsių. Priegaidė nieko čia negali paaiškinti, nes tvirtapradžiai *i'R, ú'R* tipo dvigarsiai daugelyje tarmių nėra „trifongizuoti“. Formos (p. 247) *kiēln, k̄ iūōrn* kt. knygoje neteisingai sukirčiuotos ir transponuotos: iš tikrųjų, jos rašytinos *kieln ~ kilna, k̄uorn ~ kiurna*, nes visose gretimose šnektose turi trumpojo, o ne ilgojo balsio atitikmenį. Yra šiuo metu jau ir tiesioginių *e, o* tipo balsių „atvirtimo“ į *i, u* įrodymų – ypač svarūs čia yra nauji balsių asimiliacijos ir atvirųjų *e, o* pėdsakai, aptikti kuršėniškių ir šaukėniškių šnektose³¹. Be to, priešingai negu teigiama knygoje, *e* atsispindi, pavyzdžiui, iš vidukliškių kilusio Stanevičiaus raštuose – jį rodo grafema *y* (plg. rec. kn. p. 245), visuose XVIII–XIX a. žemaičių tekstuose ir antkapių įrašuose reiškianti priešakinį vidutinio pakilimo balsį³², pvz.: *OMŽYNS ATYLSIS ~ ómžėns átėlsis* Krtn, *ATYLSI ~ átėlsi* Ms *YLS ~ ėls* Lc, Lnk, Trk, *MYRY ~ mēre* Lc, Plt, Žd, *MYRUSI ~ mērusi* Knt, *PARSYSKI-RY ~ pārseskīre* Dr, Lnk, *UŽMYGA ~ ožmėga* Krt, *DIEWY SUSYMYŁK ~ dīevė, susemėlk* Gd.

Daryti tvirtesnes išvadas autoriui yra trukdžiusios ne tik išankstinės idėjos bei teorijos, bet ir išsamesnės informacijos stoka. Jau kalbėdami apie prozodiją, užsiminėme, kad balsių ir dvibalsių kiekybė aprašyta netiksliai. Šioje dalyje to tipo netikslumų rasime ir daugiau. Kaip pavyzdį galima nurodyti p. 238, kur tarp šnektų, visiškai pailginančių *il, ùi* ir kt. dvigarsių pirmąjį sandą, minima ir Paupio šnektas, nors ten tas sandas yra toks trumpas, kad nelengva suvaikyti net jį turinčio dvigarsio priegaidę. Panašiai yra ir Šaukėnų bei Kurtuvėnų šnektose. Iš seno esame įpratę dauge-

³¹ Apie juos žr. V. Vitkauskas, Nauji regresyvinės balsių asimiliacijos faktai Kuršėnų šnektose, – Kalbotyra XXVI (1) 1974 (spausdinama). Plg., be to, rec. knygos p. 365 (pastabą dėl § 352).

³² Čia pateikiame XIX a. antkapių įrašų pavyzdžius.

lio šiaurės žemaičių veiksmožodžių priešdėlių *ī-, nu-, pri-, iš-, su-* kirčiuotą balsį laikyti ilgu (p. 256 ir kt.). Bet Alsėdžiuose, Kuliuose, Nevarėnuose, Tirkšliuose ir kt. neseniai pastebėjom, kad jis neabejotinai yra pusilgis: sakoma *ī.vedė, nū.merė, pri.nešė, ī.šnešė* ir t. t.). Tai matyti ir iš to, kad priešdėlių *ī, u* net toje pačioje šnektoje neretai kaitaliojasi su *e, o*, pvz., *ī.šnešė* || *ē.šnešė* Trk, Kl, *ī.kalė* || *ēkalė, pri.vedė* || *prēvedė* Nv.

Labai pasigedome žodžių, patyrusių išimtinis pakitimus arba griauinančių bendrą fonetinį dėsningumą, sąrašų ir apskritai pastangų tiksliau atsekti fonetinių procesų apimtį ir ribas. Todėl visai neišryškėjo toks įdomus reiškinys, kaip redukuoto balsio elizija (pvz.: *vāk ātnešė* „vaiką atnešė“ Trk, *tōn pāt' ēšvež' i tus alsiedūs* „tą pačią išvežė į tuos Alsėdžius“ Als), liko nepastebėta reguliari *e/ē* neutralizacija pokirtiniuose skiemenyse, būdinga daugeliui šiaurinių šnektų, plg.: *nēšė : mūnešė, vēdė : pārvedė, mēte : pāmēte, išmēte* Lc, Lž, Sk, Trk, Žd ir kt.³³ Neatsispiria knygoje žodžių su išlaikytomis dvigarsiais *an, am* gausėjimas, einant iš vakarų į rytus. Panašiai yra ir su *-ai-, -ei- / -ā- -ē-* svyravimais, kurių geografija nurodyta tik bendriausiais bruožais ir todėl mažai ką gali pasakyti apie monoftongizacijos proceso detales ir nereguliarumus. Čia būtinai reikėjo atkreipti dėmesį į galimą *ei* asimiliacijos poveikį, į *tai, anai* tipo vns. naud. formas, žinomas, pvz., Papilėje ir Šaukėnuose, emfatinį afiksą (*rēks*) *-ai* ir ypač į *vākali* tipo reliktus bei *aiñuols, vaišūoklis* tipo hiperizmus už monoftongizacijos ploto ribų. Dėl tokio informacijos neišsamumo liko nepaaiškintas ir, sakysim, luokiškių *a, e* pailgėjimas *kāsām, nēšām, kāsīem, nēšīem* tipo formose, kuris, nenurodžius, kad *bātā* „batai“, *bātās* „batais“ turi toje šnektoje *-ā-*, atrodo lyg bendro dėsnio atspindys. Iš tikrųjų *-a-, -e-* „reguliariau“ ilgėja tik veiksmožodžio formose, o tai rodo,

³³ Dėl bendrinės kalbos poveikio tas dėsningumas jaunimo kalboje atsispindi tik priesagose, todėl ta neutralizacija, matyt, ir liko iki šiol nepastebėta.

kad jų dgs. 1 a. galūnės toje šnektoje morfologiškai sutrumpėjo (*-ma* [*< *-mā*]->*-m*), jau susiformavus nukeltiniams kirčiams ir dabartinei fonetinei *-ā*. : *-ā-* kaitai. Vėliau dėsningumas galėjo būti apibendrintas, tarpininkaujant atraminei trečiojo asmens formai (*rāšė* → *rāšūom*).

Netikslu yra manyti (p. 141), kad *mūšte* (ne *mūšte*) esąs vienintelis neskolintas kretingiškių žodis su *-u-*: tas balsis po lūpinių priebalsių eina nemažoje žodžių grupėje: *mūšte, pūpā (pūpas), drabūžis (drabū.žė), pūtpele*, dgs. gal. ir įn. *mūmis* ir t. t. Tai rodo, kad tarmėje esama ribotos generatyvinės taisyklės *o→u/P-* (kur *P-* bet kuris lūpinis priebalsis). Išimtis *bōya* „buvo“ paaiškinama *grōya, klōya, šōya* tipo formų poveikiu.

Dėl informacijos neišsamumo ir nedetalumo ypač nukentėjo *e-* ir *a-* santykio nagrinėjimas (p. 253 t.). Po Schmalstiego tyrinėjimų³⁴, susiejusių tą procesą su *e/a* opozicijos neutralizacija po priebalsių, jis atrodo visiškai pasenęs.

Keliais atvejais mėginama fonetiškai interpretuoti dėl morfologinių faktorių atsiradusius reiškinis. Pavyzdžiui, taip aiškinama Kretingos apylinkių šnektose (ne visoje kretingiškių tarmėje) žinoma vns. kilm. forma *vīeji, kēli* ir kt., Klaipėdos krašto dgs. 1 a. *važėvam, nupīnem* (p. 186), šaukėniškių ir kuršėniškių vns. įn. *tai* → **tān*, be jokių išlygų teigiama (p. 269), kad rytinių pietų žemaičių šnektose nekirčiuotos galūnės *-ēs* virtęs *-īs* (pvz., *lāpis*) arba *-es (lāpes)*. Nefonetinė *vīeji* tipo kilmininkų prigimtis aiškiai matyti, sugretinus juos su 3 a. *nuorīeje*, kur ne *ē* kamienas lėmė *-e, o*, priešingai, *-e* lėmė kitų *ē* kamieno lyčių išigalėjimą. Kilmininko galūnė *-i*, be abejo, yra netiesioginis *a* kamieno kilmininko ir galininko formų neutralizacijos atspindys (žr. Baltistica VIII 178, 27 išn.). Formos *važėvam, nupī-*

³⁴ W. R. Schmalstieg. Balto-Slavic Structural Parallelism, – Word XX (1) 1964 35–39; t. p. aut., The Phonemes of the Old Prussian Enchiridion, – Word XX (1964) 212–213. Plg. dar Zinkevičius LD 122; Baltistica IV 139, 17 išn.

nem turi apibendrintą „trečiojo asmens“ kamiengalį (plg. Zinkevičius LD 52 t.). Įnagininkas *tái* (šalia galininko *tū, taū, tañ*) gali būti tik morfologiškai atsiradęs arba iš įvardžiuotinių formų (tai nelabai tikėtina prielaida), arba naujai sudarytas dėl vns. naudininko poveikio (žr. Baltistica XI (1)). Šaukėniškių ir kt. vns. kilm. (*lap*)-*is* yra apibendrinta *i* kamieno galūnė (žr. Kalbotyra XXIII(1) 51).

Konsonantizmui knygoje nedaug teskiriama vietos. Tai visai suprantama, nes žemaičių priebalsių sistemos nuo aukštaičių sistemų ryškiau skiriasi tik tam tikrais fonotaktiniais dėsningumais ir kiek skirtingais **tj, *dj* tipo junginių refleksais bei palatalizacijos ypatybėmis. Fonotaktika knygoje beveik visai neliečiama, schematiškai teaprašoma ir motyvuotoji (pozicinė) palatalizacija. Autoriui rūpi iš esmės tik diachroniniai konsonantizmo reiškiniai. Todėl natūralu, kad šios dalies branduolį sudaro skyrius „Priebalsių junginių su *j* raida žodžio gale“ (p. 288–311) ir ypač jos paragrafai, skirti afrikatų *č, dž* susidarymui: jokie kiti priebalsiniai elementai nėra žemaičių tarmėje davę kokių specifinių refleksų.

Junginių **tj, *dj* raidos žemaičių tarmėje klausimu ankstesnė Grinaveckio pozicija buvo nuosekliai fonetinė. Jis laikėsi nuomonės, kad kaitmeniniuose visų žemaičių skiemenyse **tj, *dj* virsdavę į *t, d* prieš supriešakėjusį užpakalinį balsį: a) visoje žemaičių teritorijoje – prieš **ā→e*, b) kiek siauresnėje teritorijoje – prieš **-ā>-ā>-e*, c) dar siauresnėje vad. vidurio žemaičių teritorijoje – ir prieš nekirčiuotą **-ā>-a>-e>-e*, d) pagaliau pačiuose žemaičių vakaruose, vad. pajūrio žemaičių teritorijoje, – prieš visus užpakalinius galūnių balsius, supriešakėjusius dėl *j* poveikio; į tas vietas atėjusi afrikatų (t. y. **tj, *dj>č, dž*) banga prieš supriešakėjusius balsius radusi jau paprastus *t, d*, ir todėl *č, dž* toje pozicijoje nebeatsiradę. Nemažą vaidmenį ir čia suvaidinusi kaitmeninių afrikatų neturėjusių kuršių įtaka.

Šiuo metu konkrečiais faktais yra įrodyta, kad 1759 m. „Žyvato“ (maždaug Kretingos ir jos apylinkių) tarmėje afrikatos kait-

meniniuose skiemenyse tebeegzistavo (žr. Baltistica VIII 173 tt.), todėl fonetinis ir „substratinis“ pajūrio žemaičių ypatybės aiškinimas dabar nebeturi pagrindo. Tiesą sakant, tokį aiškinimą griauna jau vien tai, kad visoje kretingiškių teritorijoje, įskaitant Kretingos, Darbėnų, Laukžemio šnektas, vartojamas prievaismis *dabārčôu*, išlaikęs afrikatą *č*³⁵.

Dabartinė Grinaveckio pozicija šiuo klausimu atrodo prieštaringa: p. 296 jis lyg ir priima morfonologinio išlyginimo idėją, bet visur kitur (ypač p. 297–298) gana aiškiai duoda suprasti, kad kalbamoji ypatybė turėtų būti fonetinės kilmės. Tokį nusistatymą rodo ir labai tendencingai iš 1759 m. „Žyvato“ parinkti beafrikačių lyčių pavyzdžiai ir p. 311 pareikšta mintis: „Gali būti, kad prūsų kalboje, kai afrikatų banga ją pasiekė, **tj, *dj* jau buvo virtę *t, d*, kaip žemaičių ir kuršių žodžio gale“. Nesuprantama, kodėl autorius taip daro, pūikiai žinodamas ir Zinkevičiaus iškeltas 1759 m. „Žyvato“ tariamosios nuosakos formas su *-čuo* (žr. Zinkevičius LD 143), kurių, priėmus „fonetinę“ hipotezę, visai neįmanoma interpretuoti, ir net pranešimą apie „Žyvato“ afrikatas³⁶. Čia, matyt, bus nemažai reiškęs Stango (žr. jo Vergleichende Grammatik der Baltischen Sprachen, Oslo—Bergen—Tromsø, 1966, 104), neatsargiai pritarusio fonetiniam pajūrio žemaičių ypatybės aiškinimui, autoritetas (žr. citatą p. 297 t.). Bet Stangas juk rėmėsi paties Grinaveckio tendencingai parinktais faktais.

Morfonologiškai turi būti atsiradę ir *-te, -de←*tjā, *djā* (plg. Zinkevičius LD 142 t.). Už tai, mūsų supratimu, kalba visoje rytinių šiaurės žemaičių teritorijoje pasitaiką *aviečes*

³⁵ Grinaveckis apie tai turėjo žinoti iš Aleksandravičiaus disertacijos (žr. J. Aleksandravičius, Kretingos tarmė, Vilnius, 1967, 105), bet knygoje (p. 295) jis vis tiek teigia, kad tas žodis esąs vartojamas tik rytinėje pajūrio žemaičių dalyje.

³⁶ Žr. Lietuvių kalbos istorijos ir dialektologijos tyrinėjimai (Seminaro programa ir pranešimo tezės, Vilnius, 1971, 28–29). Rec. knygoje pranešimas minimas p. 292, 2 išn.

„avietės“, *gõučes* „guotės (tokie grybai)“ tipo hiperizmai, pastebėti net labai senų ir neraštingų žmonių kalboje. Jie nori nenori verčia prileisti, kad praeity telšiškių šnektose būta fakultatyvinių *-čę : -tę* tipo variacijų, kurias sukėlė laipsniškas generatyvinių taisyklių $\hat{f} \rightarrow \hat{f} / -i, \hat{f} \rightarrow \hat{c} / -u$ (kur *i* – bet koks priešakinis balsis, *u* – bet koks užpakalinis balsis) apibendrinimas ir išlyginimas. Prieš atvirąjį *-e ← *-jā* afrikata dažniausiai išsilaikė, nes po priebalsių tas *e* atstovauja neutralizuojamos *a/e* opozicijos archifonemai, taigi ir fonemai */a/*. Prieš buvusias akūtines galūnes *-t(ę), -d(ę)* yra kiek reguliaresni, negu prieš cirkumfleksines, tur būt, todėl, kad tų galūnių trumpėjimas (ir vėlesnis priešakėjimas) nepriklausė nuo kirčio. Tokios formos, kaip š. žem. *jáunístė* „jaunystė“, veikiausiai yra *ē*-kamienės.

Vadinasi, turime gana svarių argumentų, leidžiančių vienintele pozicija, kurioje žemaičių *j* prieš afrikatoms atsirandant išnyko, laikyti *C—a* (resp. *C—an*).

Kituose dviejuose „Konsonantizmo“ skyriuose (p. 284–287 ir p. 312–335) įdomesnių diachroninių idėjų nėra, bet užtat juose, ypač poskyryje „Priebalsių išnykimas, pridėjimas ir įterpimas“ (p. 323–335) pateikta daugiau medžiagos tolesniems tyrinėjimams. Tik nelabai gerai, kad autorius aktualiomis taisyklėmis generuojamus reiškinius maišo su izoliuotais reiškiniais ir seniai užgesusių procesų reliktais, ne visur griežtai atriboja fonetinės ir morfologinės prigimties reiškinius, pavyzdžiui, vienoje „plotmėje“ dėsto *vuožis, vùors* ir *vierielis, vagõrklõs* (p. 332) tipo faktus, *ē*-kamienio mažeikiškių daiktavardžio *jùręs* dgs. kilm. *jùru* pateikia kaip *r* minkštinimo pavyzdį (p. 314), tarp žodžių, iliustruojančių fonetinį priebalsių nykimą, be reikalo mini *pašněki'ti, pi'tri'k* tipo morfologinės kilmės formas (p. 335). Kažin ar derėjo kietųjų ir minkštųjų priebalsių pakaitas *gráuti : griáuti, šáutuvas : šiáutuvas* ir kt. (p. 313–316) skirti kombinaciniams pakitimams.

Pasitaiko klaidingų faktų. Pavyzdžiui, dounininkaisako ne *vėlns* ar *vėls* „velnias“ (žr.

p. 318), o *vėlnš, vėlš*³⁷ arba *vėlšs* (*š* minkštumas fakultatyvus), nemaža jų dalis *l* turi žodyje *kėlš* „kelias“, *žalš* „žalias“, o apie Telšius, Nevarėnus, Luokę, Janapolę ir veiksmažodyje *gál, nagál*.

Yra neapgalvotų aiškinimų. Sakysim, „Žyvato“ ir varniškių *mõnstės* „tepalas“ negali būti kilęs iš slavų (?) **māstis* (p. 334) ir jo *-n-* kažin ar įmanoma aiškinti kontaminacija su žemaičiams nežinomu ir semantiškai labai jau tolimu žodžiu *māstýti*. Sunku įsivaizduoti ir *súolo* bei *siúlo* kontaminaciją, kuria aiškinamas varniškių žodžio *šáuls* „suolas“ *š* minkštumas, be to, ji neįmanoma, pavyzdžiui, Luokės ir Janapolės šnektose, kur *š* irgi minkštas – sakoma *šõuls*. Nedialektologą gali suklaidinti tokie be specialių komentarų pateikti fakultatyviniai ar net okazionaliniai faktai, kaip *kõms* „kampas, lankas“, *sùšlõm* (p. 329 t., 4 išn.), kuriuos aiškioje kalboje visada pakeičia „pilnos“ formos *kõmps, sùšlõmp*. Fakultatyvinės yra ir afrikatos, susidarancios morfemų sandūroje iš *-T + S-* tipo junginių (p. 285–287): aiškiai kalbant, tie junginiai būna ryškesni ir ilgėlesni, negu atitinkamos afrikatos (pvz., šaukėniškių šnektoje *atsuko* skamba maždaug *atcùka, atšauti* – maždaug *atcáuti* ir t. t.). Čia priklauso *-ns* kaita su *-nc* tokiuose žodžiuose, kaip *trāns* || *trānc*: aiškiai kalbant, sprogtamasis jų elementas būna labai silpnas ir, pavyzdžiui, *trāns* „tranas“ nesunkiai skiriamas nuo *trānts* „trantas“. Net žodžio *bāts* „batas“ aiškusis variantas baigiasi ne visai gryna afrikata ir skiriasi nuo ištiktuko *bāc*.

Išnagrinėję tris pagrindines recenzuojamosios knygos dalis, gana aiškiai matome, kad nė vienoje iš jų autorius savo hipotezių tvirčiau nepagrindė. Tai padaryti jam sukliudė per didelis išankstinis tikėjimas tų hipotezių teisingumu ir tendencingas požiūris į alternatyvias kitų tyrinėtojų koncepcijas ar net į pačius empirinius tarmių duomenis. Todėl

³⁷ Mažeikiškių *vėlš* (su *l*) yra užfiksuotas rec. knygos p. 320 (3 išn.) minimo autoreferato 3 puslapyje, tad Grinaveckis jį turėjo žinoti.

savo turiniu ir faktine medžiaga knyga gero-
kai atsilieka nuo tokių panašios krypties vei-
kalų, kaip akademinė „Lietuvių kalbos grama-
tika“, Zinkevičiaus „Lietuvių dialektologija“,
Kazlauskio „Lietuvių kalbos istorinė gramatika“.

Tačiau bene labiausiai ši knyga skiriasi
nuo kitų tuo, kad joje beveik visai nesirūpina-
ma „techninė“ ir literatūrine kultūra: nesi-
stengiama tiksliau lokalizuoti faktus, pašalin-
ti, atskirus straipsnius jungiant į knygą, atsi-
radusius prieštaravimus, kruopščiau sutikrinti
citatas ir išnašas.

Būdingiausias faktų lokalizacijos trū-
kumas – išimtinių ir mažai težinomų pavyz-
džių pateikimas, nenurodant tikslios jų vietos.
Pavyzdžiui, vietoj p. 148 be jokios lokaliza-
cijos minimų pavyzdžių *õ·põ* ir vns. gal. *šākõ·ma*
praktiškai visi telšiškiai (rytų dounininkai)
turi *õpõs*, *šākõma*; p. 147 minimas žodžio
õgnõs vietininkas didokoje tos tarmės dalyje
yra baritoninis (*õgnõ*), o ne oksitoninis; p.
210 kaip bendras rytų dounininkų faktas pa-
teiktas žodis *rõmts* yra svetimas, pavyzdžiui,
Mažeikių, Tirkšlių, Nevarėnų, Židikų šnektų
žmonėms – jie sako *rõmts*; absoliuti šiaurės
žemaičių dauguma vietoj p. 234 minimų for-
mų *gõist*, *drõngna*, *klõmpõs* sako *gõid*, *dfõnga*,
klõmpõ (arba *klõmpõ*, plg. p. 210, § 305).
Nebendražemaitiškos yra knygoje lyg ir vi-
siems žemaičiams priskiriamos formos *põ-
gõ·ls* (p. 236), *võrsõ·i* (t. p.), *nõ·mõ·nc* (p. 237):
daugelis žemaičių vietoj jų turi *pagõltõnonõs*
(||-*õys*), *võrsõu* (||-*õy*), *nõmõns*. Nėra gera ir
pernelyg „tikslī“ kai kurių pavyzdžių locali-
zacija. Antai p. 128 prie pavyzdžių *vakarõ·*,
põ·saka, *kepõrj*, *sõvedj*, *õtnõš* nurodyta Skaud-
vilė, p. 199 prie *grõibtj*, *šviõsti* „šveisti“, *piõ-
šõs*, *piõšinas* – Laukuva, prie *kiõsti* „keisti“ –
Kretinga, nors pirmoji pavyzdžių grupė tin-
ka beveik visiems pietryčių dūnininkams,
antroji – daugeliui šiaurės žemaičių.

Dar blogiau, kai kurio nors reiškinių
geografija nurodoma prieštaringai. Sakysim,
p. 132 (§ 138) rašoma, kad apie Šaukėnus,
Kursėnus, Tauragę tvirtapradžių dvigarsių
i, *u* esą trumpi, o p. 238 (§ 345) tvirtinama,

kad tvirtapradžių dvigarsių pirmieji sandai
Šaukėnų ir Kursėnų šnektose ilginami iki vi-
siško ilgumo ir pateikiami tokie pavyzdžiai,
kaip *zõ·itj*, *põ·ltj*, *nurõ·mtj*; p. 77 teigiama, kad
dūnininkų nukeltinio kirčio priegaidė esanti
laužtinė, o p. 73 nurodomi tą teiginį griauna
Kursėnų šnektos pavyzdžiai *grõ·žõ·sjs*, *põ·tõ·s*;
p. 264 daroma bendra išvada, kad žemaičių
prepozicijų *pri(-)*, *iš(-)*, *j(-)* ir kt. balsio kiekybė
esanti išlyginta (t. y. vienoda) – p. 260 nuro-
domi ją griaunatys Žvingių šnektos pavyzdžiai.

Prieštarauja pats sau autorius ir tada,
kai p. 111 iš pradžių teigia, kad žemaičių vi-
durinė priegaidė esanti panaši į tęstinę, o pas-
kui kalba apie didelį jos artimumą laužtinei
arba, kai p. 30 konstatavęs mažus dounininkų
kontaktus su bendrine kalba, p. 172 tos tar-
mės žodžių *mõna*, *nõms* šaknies vokalizmą aiš-
kina bendrinės kalbos poveikiu. Sunku su-
prasti, kodėl, remiantis tuo pačiu šaltiniu (Būga
III 46), p. 68 rašoma, kad akūtinės galūnės
trumpėjusios apie XIII a., o p. 267 t. – kad
tas procesas įvykęs apie XIII a. pabaigą ir XIV
a. pradžią.

Loginius prieštaravimus primena labai
margai rašomi latvių vietovardžiai: vienu iš-
laikoma originalo rašyba ir forma, pvz.:
Vilõni (p. 246), *Meņģele* (p. 82), *Bõrzpils* (p. 246),
kitiems prisegama lietuviška galūnė, pvz.:
Vilõnõ raj. (p. 246), *Kuldõgos raj.* (p. 281),
tretį kartais parašomi lietuviška rašyba, pvz.,
Blydiene (p. 124), pagaliau vieno kito vietovar-
džio vartojama senovinė („pralatviška“) for-
ma, pvz.: *Dundangoje* (p. 245), *Kuldõgos raj.*
(p. 281). Įvairiai rašomas net tas pats vieto-
vardis, plg.: *Kuldõgos raj.* (p. 281) : *Kuldõ-
gos raj.* (p. 281), *Dundangoje* (p. 281) : *Dun-
dangoje* (p. 245), *Blõdiene* (p. 329) : *Blydiene*
(p. 124). Taip elgiamasi ir su tamniekų tar-
mės pavadinimu: p. 240 minimos *tõmininkõ*
šnektos, p. 245 – *tõmnõkõ* šnektos, o p. 281 ra-
šoma (tiesa, skliaustuose) net *tõmnõkõ*. Pana-
šiai įvairuoja ir ikirevoliucinių rusiškų leidi-
nių pavadinimų rašymas: vienur (pvz., p. 20,
5 išn., p. 250, 2 išn.) vartojama dabartinė ra-
šyba, kitur (p. 29, 2 ir 3 išn.) paliekama senoji

(išimtis k ažkodėl daroma žodžiams *литовский*, *литовского*, kuriuos senoviškai reikėtų rašyti *литовскій*, *литовскаго*).

Jau esame užsiminę, kad autorius nėra labai atidus kitų tyrinėtojų teiginiams ir empirinei medžiagai, nekreipia dėmesio į sau neparankius tyrinėjimus³⁸, netiksliai interpretuoja panaudojamų darbų turinį, nepastebi juose knygoje nagrinėjamiems klausimams svarbių faktų.

Iš kitur neminėtų literatūros panaudojimo trūkumų ypač į akis krinta pomėgis operuoti ne pirminiais faktų ar teiginių šaltiniais, o jų citatomis ar atpasakojimais, randamais kitų tyrinėtojų darbuose. Sakysim, klasikinė baltų kirčio ir priegaidžių teorija dėstoma ne pagal jos kūrėjų Saussure'o, Fortunatovo, Endzelyno darbus, o pagal Būgos „Lietuvių kalbos žodyno“ įvadą. Kalbant apie tai, kad priegaidės veikiausiai egzistavusios indoeuropiečių prokalbėje (p. 126 t.), remiamasi apie tai trumpai kažkur (šaltinis nenurodytas!) rašiusiu Skardžiumi ir nė vienu žodžiu neužsimenama apie tikruosius tos hipotezės autorius – Bezenbergerį ir Saussure'ą. Visai neminimi ir vėlesnių jų darbų tęsėjų – Torbiörnsono, van Wijko, Stango – darbai, gerokai patikslinę ir konkretizavę klasikinę baltų ir slavų akcentologiją.

Dažnokai, remdamasis kurio autoriaus teiginiais, Grinaveckis išleidžia iš akių vėlesnę jų evoliuciją. Pavyzdžiui, p. 364 neapdairiai rašoma, kad Kazlauskas savo „Lietuvių kalbos istorinėje gramatikoje“, žem. *gèrė* kildindamas iš **gerė*, o ne **gerėi*, prieštaraujas savo teiginiui, pagal kurį donininkų *ei* esąs atsiradęs tiesiog iš **ei*, – taigi neatkreipiama dėmesio į tai, kad „Gramatika“ pasirodė 1968 m., o straipsnis apie **ei* ir **ō* raidą žemaičių tarmėje – 1969 (žr. *Baltistica* V 29–35), arba nepagalvojama, kad tyrinėtojas gali pakeisti

³⁸ Įdomu, kad nepasinaudota net bene vieninteliu prieškariniu „donininkų“ tarmės tyrinėjimu: W. Fenzlau, *Die deutschen Formen der litauischen Orts- und Personennamen des Memelgebiets*, Halle–Saale, 1936.

savo ankstesnį požiūrį. Kitur (p. 112, 2 išn.) remiamasi Illič-Svityčiaus straipsniu (ВСЯ 5 130), kurio teiginių pats to straipsnio autorius atsisakė p. 109 minimoje knygoje. Taip pasielgta (p. 97, 1 išn.) ir su vienu ankstyvu Aleksandravičiaus darbu. Vertinant Kuryłowicziaus akcentologinę teoriją, nepasinaudota pačiu paskutiniu jos žodžiu – knygos „Indogermanische Grammatik“ (žr. šios rec. 8 išn.) pirmąja dalimi. Kalbėdamas apie galimą kuršišką *akmenėi* tipo formų balsio *-e-* kilmę (p. 175 t.), autorius nesvyruodamas remiasi Būga ir visai nemini Endzelyno, kuris tą aiškinimą kritikavo (FBR IV 103 t.) ir kalbamųjų formų *-en-* / *-in-* laikė indoeuropiečių silpnojo balsių kaitos laipsnio atspindžiu.

Poroje vietų iškraipyta autorių pavardė ir straipsnio antraštė: p. 262 (1 išn.) minimo diplominio darbo autorė yra ne *Upeniete* (rašoma ir be visur kitur nurodomo vardo inicialo), o *Mirdza Upeniece*, p. 97 (1 išn.) minimas Aleksandravičiaus straipsnis „Kretingos tarmės kirtis ir priegaidės“ iš tikrųjų vadinasi (taip p. 95, 1 išn. rašo ir pats Grinaveckis) „Kirtis ir priegaidė Kretingos tarmėje“ (LKK I 97–107). Vienur kitur klaidingai nurodomi puslapiai, pvz., p. 18 6 išnašoje vietoj p. 16 turi būti p. 15, p. 19, 1 išn. vietoj p. 19–p. 11.

Rasime knygoje ir neatidžiai iš kitų darbų nurašytų faktų ir citatų. Antai p. 180 cituojami Jaunius pavyzdžiai *sē'ne* „senio“, *kō'rme* „kurmio“, kurie ir originale³⁹, ir Grinaveckio vertime turi pusilgį balsį; p. 29 teigiama, kad žodžiai *baltitelaitis*, *visitelis* esą „Dabartinės lietuvių kalbos žodyne“, bet iš tikrųjų ten rasime kiek kitokius žodžius: *baltytėlaitis* (1954, 64), *baltytelaitis* (1970, 70) ir *visintelis* (1954, 953 ir 1972, 946). Tačiau visi šie pavyzdžiai nublanksta prieš kelias nelabai

³⁹ К. Явнис, Понежежские говоры литовского языка (продолжение), – Памятная книжка Ковенской губернии на 1899 г., отд. IV, 4 т.; К. Jaunius, *Dialektologiniai darbai*, – kn.: V. Drotvinas, V. Grinaveckis, Kalbininkas Kazimieras Jaunius, Vilnius, 1970, 146.

ilgas ištraukas iš Jono Juškos knygos „Kaľbos lėtuviszko lėžuvo ir lėtuviszkas statraszimas arba ortograpija“ (Peterburge 1861), kuriose klaidų yra tiesiog kiekvienoje eilutėje. P. 17: 18 eil. įdėtas nereikalingas dvitaškis, 19 eil. praleistas kablelis bei dvitaškis, klaidingai rašomi žodžiai *balsu* ir *neparkejtanczu*; 20–21 eil. klaidingai rašomas žodis *sudėtiñuse* ir dvibalsių sąrašė praleistas *ij*, 22 eil. klaidingai rašomas žodis *balsės* ir praleistas dvitaškis, 20 ir 22 eil. klaidingai rašomas žodis *gaudž'u*, 27, 28 ir 29 eil. rašytina *Augant'o*, *Augant'am*, *Augant'u*, 32 eil. rašytina *tu'u*, *Ž'amajczu*, 31 ir 32 eil. – *neparsikejtans*, *parsikejtans*, *givoje*, sukeistos vietomis *d'* ir *t'*; p. 18: 1 eil. rašytina *ira*, *dž*, 9 eil. – *Ira ilgą ejlė žodž'u*, *kuřuse Ž'amajczej*, 10 eil. – *balsą ĩ*, *ilgąjį*, *ė* (= *ie*), 11 ir 12 eil. – *vartojems*, *vartojemojo*, 14 eil. –

Ž'amajczej, 20 eil. *nosiñu*, 21 eil. – *Ž'amejczej*, *tank'ausej*; pridėtas nereikalingas kablelis, 22 eil. – *tiktaj*, *ira*, *kalboj*, 23 eil. – *privaľumu*, *Ž'amajczu kalba*, 23 ir 24 eil. – *Lėtuvu kalbą*, *Ejrogaliszk'u Lėtuvu szñakėšo*, p. 19: 1 ir 2 eil. rašytina: *ir szis pats Kaltinėnieszkis sako: deszimtis, d'aszimtis, deaszimtis* (ta frazė Juškos knygoje yra ne p. 19, o p. 11). Net autoriaus vardas rašomas (p. 17, 4 išn.) ne taip, kaip knygoje: turi būti *Jon's Juszka*.

Šios gausios spausdintų tekstų nurašymo klaidos visai pakerta pasitikėjimą daug sunkiau užrašoma gyvosios kalbos medžiaga, verčia į ją žiūrėti labai rezervuotai ir kritiškai. Nepatikrinus vietoje, labai neatsargu bus ja naudotis.

A. Girdenis, A. Rosinas

Ałojzy Adam Zdaniukiewicz, *Gwara Łopatowszczyzny*. Fonetyka, fleksja, słownictwo (Polska Akademia Nauk – Komitet Językoznawstwa), Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk, 1972, 230 p.

Nors Vilniaus krašto lenkų kalbos ypatybės tyrinėjamos palyginti jau seniai¹, tačiau iki šiol neturėta didesnio darbo, kuriame būtų detaliam aprašyta vieno kurio kaimo šnekta. Šią spragą užpildo recenzuojama knyga.

Joje pateikiami nedidelio kaimelio, esančio apie 8 km į šiaurę nuo Turgėlių (taigi apie 20 km į pietryčius nuo Vilniaus) kalbiniai duomenys. Įvade autorius supažindina skaitytoją su pačiu kaimeliu ir jo kalbine situacija. Prieš karą čia žmonių švietimo lygis buvęs menkas: iš 45 gyventojų 8 buvę beraščiai, o 16 išsilavinimas tesiekęs dvi rusiškos arba keturias lenkiškos mokyklos (ji buvusi gretimame kaime) klases. Visi kaimelio gyventojai kalbėję lenkiškai, betgi gerai mokėję ir kitą kalbą, kurią patys

vadinę „prasta kalba“ (tai vietinė baltarusių tarmė). Kaimelio gyventojų protėviai mokėję taip pat lietuviškai. Atskirų asmenų tvirtinimu, jų seneliai ir senelės kartais tarpusavy kalbėdavę lietuviškai. Taip pat lietuviškai būdavo kalbama per vaišes, keliamas pagerbti svečius, kurie kartais atvažiuodavę iš tolimesnių vietovių. Ryšius su lietuvių kalba, autoriaus nuomone, rodą gausūs aprašomos šnektos lituanizmai.

Kaimelio gyventojai visi esą iš seno vietiniai, nes jokių emigracijų ar imigracijų iki pastarojo karo čia nėra buvę. Lenkiškoji kaimo šnekta, autoriaus teigimu, esanti kiek skirtinga nuo tos kalbos, kuri vartojama apylinkės bajorų (šlėktos) palikuonių ir Vilniaus mieste. Skelbiamus kalbinius duomenis autorius surinkęs 1956–1959 m.

Toliau įvade konstatuojama, kad pastaruoju metu aprašomoji šnekta greit kintanti. Iš paties šnektos aprašo matyti, kad joje esama labai gausių gretiminių formų. Juk tai iš esmės savotiškas lenkų ir baltarusių kalbų mišinys, išaugęs ant lietuviško substrato. Dėl to

¹ Išsamią bibliografiją žr. В. Л. Вернич, Состояние и перспективы исследования „польщизны кресовой“, – Польские говоры в СССР (Академия Наук БССР, Институт языкознания им. Я. Колоса), I, Минск, 1973, 182–212.